

SAHIN-TÓTH PÉTER

A VELENCEI MAGYAR MARHAEXPORT VÁLSÁGA A XVI–XVII. SZÁZAD FORDULÓJÁN EGY FRANCIA FORRÁS TÜKRÉBEN¹

A tizenötéves háború (1591–1606) iránt az utóbbi évtizedben megélénkült érdeklődés a hadtörténet és a nemzetközi kapcsolatok története terén elért eredményekhez képest kevesebb újdonságot hozott a gazdaságtörténeti kutatásokban. Nem mintha a téma kutatói kevesebb erőfeszítést tennének a korszak gazdasági folyamatainak pontosabb feltárása érdekében. A lendületes előrehaladást azonban két tényező is lassítja. Az egyik voltaképpen öröndetes „akadály”. Nehéz ugyanis egy olyan időszakról lényegesen újat mondani, amelynek alapvető magyarországi és közép-európai gazdasági tendenciáit korábbi munkálatok és magas színvonalú tanulmányok többé-kevésbé tisztázták.² Természetesen arról szó sincs, hogy ne maradt volna még számos megválaszolatlan kérdés a gazdaságtörténészek számára a XVI–XVII. század fordulójával kapcsolatban, annál kevesebb viszont a gyors és látványos előrelépést ígérő elsődleges forrás (elsősorban harmincad- és vámjegyzékek). Ezért, mint arra Gecsényi Lajos rámutatott, további adatokat és belőlük értékelhető eredményeket csak a fáradságos aprómunka hozhat. Éppen emiatt szükséges „minden elérhető részlet megragadása és elhelyezése [abban] a mozaiképben”, amihez a tizenötéves háború korának gazdaságtörténete mai állapotában

1 Az alábbi tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatásokat a Francia Köztársaság kormánya, a budapesti Európa Intézet, a Magyar Ösztöndíj Bizottság, az „Andrew W. Mellon Foundation East-Central European Research Fellows” programjának ösztöndíja (Maison des Sciences de l’Homme, Párizs) és a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Tudományos Ösztöndíja, illetve az OTKA F 6970 (1993–95) kutatási programja és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Osztrák–Magyar közös múlt” szakalapítványa támogatásával végeztem.

2 Itt csak az alábbiakban számos alkalommal idézendő Othmar Pickl által szerkesztett tanulmánykötetre és abban közölt tanulmányára utalunk: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober 1970). Hrg.: Othmar Pickl. Graz, 1971. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) (a továbbiakban: Die wirtschaftlichen Auswirkungen). *Pickl, Othmar: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert.* In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen 71–129. p. (továbbiakban: *Pickl, 1971.*).

hasonlítható.³ Az alábbiakban néhány apró elemmel szeretnénk kiegészíteni ezt a mozaikképet. A Velencében 1601 és 1607 között szolgálatot teljesítő francia követ, Philippe Canaye du Fresne levelezéséből azokat a darabokat mutatjuk be és elemezzük, amelyek a város hűsallatásának 1598 és 1602 közötti nehézségeivel foglalkoznak. Miért érdekesek a magyar gazdaságtörténet szempontjából a francia diplomata levelei és jelentései? Egyrészt az ezekből nyerhető információk új részletekkel gazdagítják ismereteinket a Velencébe irányuló magyar marhakivitel 1598 utáni átmeneti válságáról. Másrészt Canaye levelezése lehetővé teszi, hogy a magyarországi marhatenyésztést, annak gazdasági és társadalmi jelentőségét egy szokatlan nézőpontból, a formálódó francia merkantilizmus szemszögéből lássuk és ítéljük meg.

A tizenöt éves háború eseményeit, ahogy Európában mindenütt, Franciaországban és a francia udvarban is élénk érdeklődéssel kísérték. A Magyarországgal kapcsolatos hírek közvetítésében kiemelkedő szerepet játszott Velence, amely hagyományosan a francia diplomácia egyik legfontosabb állomáshelye volt. Ennek a ténynek az sem mond ellent, hogy 1594 és 1607 között a francia uralkodót, IV. Henriket (1589–1610) nem képviselte állandó követ a Signoria mellett. Antoine Séguier (1552–1626) államtanácsos és párizsi parlamenti elnök kinevezésével a francia misszió élére azonban ismét a legmagasabb szintre emelkedtek a két állam diplomáciai kapcsolatai. Séguier 1598-tól 1601-ig foglalta el a követi posztot. Utódául egy tapasztalt diplomatát választott a király Philippe Canaye du Fresne személyében.

Canaye (1551–1610),⁴ aki tekintélyes párizsi kereskedő- és jogászcsaládban született, jól ismerte Itáliát, különösen Velencét, ahol 1572-ben hosszabban is elidőzött. 1573-ban az Oszmán Birodalom balkáni területeire és fővárosába is eljutott François de Noailles daxi püspök, konstantinápolyi francia követ kíséretében.

3 *Gecsényi Lajos*: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján. In: *Századok*, 127. (1993) 469–484. p. (továbbiakban: *Gecsényi*, 1993.) 469. p.

4 Philippe Canaye du Fresne 1607 augusztusáig töltötte be a követi tiszteletet. 1610 elején ismét német szövetségeseihez küldte volna a király, de indulása előtt, február 25-én (vagy 27-én) Párizsban elhunyt. Részletes életrajza: *Canaye, Philippe*: *Lettres et ambassades*. 3 köt., Paris, 1635–1636. (továbbiakban: *Canaye*, 1635–1636.) I. köt. 1–13. p.; *Dictionnaire de biographie française*. Szerk.: M. Prevost et Roman d'Amat. VII. köt. Párizs, 1956. Librairie Letouzey et Ané. (továbbiakban: DBFr, 1956.) 1026. p.; *Fresne-Canaye, Philippe*: *Le Voyage du Levant de Venise à Constantinople, l'émerveillement d'un jeune humaniste* (1573). Ford. és jegyz. Henri Hauscr. Ferrières-Brassac, 1986. Editions de Poliphile. (továbbiakban: *Fresne-Canaye*, 1986.) VIII–XXIII. p.

Hazatérte után közismert hugenotta elkötelezettsége miatt nem tudott gyökeret verni a monarchia jogászelitjében, ezért Navarrai Henrik szolgálatába állt, aki tanácsosi címmel ruházta fel és diplomáciai feladatokat bízott rá Svájcban (1586). 1589-ben Henrik francia király lett, s Canaye ezután uralkodója képviselőként hosszabb időt töltött a Német-római Birodalomban (1589–1593) és megfordult Angliában is (1589). 1595-től a Toulouse-i parlament, illetve a katolikusok és protestánsok közti jogvitákat eldönteni hivatott Castres-i parlamenti kamara elnökeként tevékenykedett. A francia–savoyai háború idején (1600–1601) a király ismét diplomáciai feladatot bízott rá. 1601 áprilisában katolizált, amit az uralkodó a Nagytanácsba (*Grand Conseil*) szóló tanácsosi címmel, majd egy hónappal később velencei követi kinevezéssel honorált. Ilyen előélettel érkezett tehát Philippe Canaye du Fresne Velencébe 1601 kora őszen.

Az új követ már első jelentéseiben jelentős teret szentelt a keresztények által Kanizsa visszafoglalására indított ostromról.⁵ A hadiesemények taglalása és az ezekkel kapcsolatos híresztelések mellett 1601. november elején megemlíti, hogy a Kanizsa körüli harcok komoly nehézségeket okoznak Velence húsellátásában, mert megzavarják a hagyományosan Magyarországról érkező szarvasmarha importját. Ennek következtében, írja, a marhahús meglehetősen megrágult a városban. Valóban ennyire megszenvedte a velencei hús piac a magyarországi háborút? Ez az első kérdés, amelyet az alábbiakban megvizsgálunk.

Közismert tény, hogy Velence minden valószínűség szerint már a XIV. század folyamán importált élőállatot Magyarországról. A XV. század utolsó évtizedeiben Budán meglepedett itáliai kereskedők tevékenységében is jelentős helyet kapott a marhakereskedelem.⁶ A Magyarországról Itáliába irányuló kereskedelmi forgalom jelentős része a XV–XVI. század fordulóján még a Kanizsa–Légrad–Zágráb–Karlovac–Zengg (Senj), illetve Bakar (Buccari) útvonalon bonyolódott. A rendszeressé váló török támadások miatt azonban a XVI. század elején két másik, marhahajtásra már korábban is rendszeresen igénybe vett útvonal került előtérbe. Az

5 Alábbi hivatkozásaink Canaye levelezésének 1635–1636-ban megjelent nyomtatott kiadását követik. Velencei követsége idejéből egyébként számos levele maradt fenn eredeti példányban vagy másolatban a párizsi Bibliothèque Nationale de France Kézirtárában, illetve a Francia Külügyminisztérium Levéltárában.

6 *Pickl*, 1971. 84. p.; *Pickl, Othmar*: Die Viehhandel von Ungarn nach Oberitalien vom 14. bis zum 17. Jahrhundert. In: Internationaler Ochsenhandel (1350–1750). Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh 1978. Bev. és kiad. Eckehard Westermann. Stuttgart, 1979. In: Kommission bei Klett-Cotta. (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte 9., kiad. Hermann Kellenbenz és Jürgen Schneider) (a továbbiakban: Internationaler Ochsenhandel i. m.) 39–81. p. (továbbiakban: *Pickl*, 1979.) 40–41. p.

egyik, Kanizsától Légrádon, Kaproncán (Koprivnica), Križevcin, Zágrábon, Novo Mestón (Rudolfswerth) és Ložon (Laas) át vezetett Postojnáig (Adelsberg). Onnan háromfelé elágazva haladt tovább Velence (illetve Portogruaro és Latisana), Trieszt és Fiume (Rijeka) irányában. A szintén Kanizsán keresztül vezető másik út Nedelicen és Ormožon (Friedau), illetve Varasdon át érte el Ptuj (Pettau) városát, ahonnan Celje[Cilli], a Trojanerpass-hágó, Ljubljana (Laibach) és Gorizia (Görz) érintésével jutott ki a tengerhez (Portogruaro, Latisana).⁷ Miután Ptuj, Ljubljana és Gorizia az egymást követő Habsburg uralkodóktól fontos kereskedelmi privilégiumokat, többek között árumegállító jogot és vámmentességet kaptak, ezek birtokában a XV. század közepétől fokozatosan az ottani polgárok váltak az Itáliába irányuló magyarországi marhakivitel fő közvetítőivé és haszonélvezőivé. Az egyre jelentősebbé váló marhakereskedelem ugyanakkor számos itáliai kereskedőt vonzott az említett városokba. Letelepdedvén és polgárjogot nyerve, tőkeerős kereskedelmi társaságok képviseletében, illetve azokkal kapcsolatban állva hamarosan magukhoz ragadták a magyar marhaexport irányítását, s hasznát is javarészt ők főlozték le.⁸

A magyar marha délnyugati exportja szinte zavartalanul működött ebben a rendszerben az 1560-as évekig. Akkor azonban Szigetvár ostroma és környékének pusztulása jelentős változásokat eredményezett a marhafelvásárlás és -hajtás addig megszokott rendjében. Korábban az Alföldről valamelyik kijelölt török vámhely (pl. Ráckeve) érintésével hajtották át az állatokat a Dunán, majd déli irányban, Pécsre vagy Szigetvárt útba ejtve, esetleg ezektől kissé északabbra vonultak a csordák Kanizsa, illetve Légrád felé. A Szigetvár és Kanizsa környéki mezővárosokban, elsősorban Kálmáncsán és Babócsán tartották azokat a nagy vásárokat, ahol a ptuji illetőségű itáliai kereskedők felvásárolták a magyar marhát, hogy onnan tovább hajtassák Itáliába. A háborús pusztítások miatt viszont a marhakereskedelmi útvonalak a Balatontól északra helyeződtek át. A nagy marhavásárok ettől fogva Pápa és Győr mellett zajlottak, vagyis a magyar marha exportjának súlypontja az

7 *Pickl*, 1971. 73–75., 83., 85–86., 125. p.; *Zimányi Vera*: Velence szarvasmarhaimportja az 1624–1647-es években. In: *Agrártörténeti Szemle* 14. (1972) 3–4. sz. 387–397. p. (a továbbiakban: *Zimányi*, 1972.) 387. p.; *Zimányi Vera*: Esportazione di bovini Ungheresi a Venezia nella seconda metà del secolo XVI. In: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*. Kiad. Vittore Branca. Firenze 1973. (Civiltà Veneziana, Studi 28) 145–156. p. (a továbbiakban: *Zimányi*, 1973.) 150. p.; *Zimányi Vera*: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. In: *Századok* 114. (1980) 511–574. p. (továbbiakban: *Zimányi*, 1980.) itt 523., 543. p.; *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Budapest, 2000. Pannonica. (továbbiakban: *Pálffy*, 2000.) 122., 252. p.

8 *Pickl*, 1971. 74–80., 125. p.; *Pickl*, 1979. 41. p.

Észak-Dunántúlra helyeződött át.⁹ A megnehezült beszerzés és a növekvő kockázat következtében számos, Ptujban kifejezetten a marhaüzlet kedvéért megtelepedett itáliai kereskedő hagyott fel korábbi tevékenységével majd költözött el a városból. Így 1569 után hirtelen a felére esett vissza a forgalom a hagyományos marhahajtó úton Magyarország és Észak-Itália között.¹⁰

Ekkor egy a velencei húsellátásban monopoljogot szerző kereskedelmi társaság (*Compagnia del partito della beccaria*) jelentkezett, hogy kézbe vegye a magyar marha importját. A várost és környékét közvetlenül ellátó goriziai marhavásárkokon annyira le tudta nyomni az árakat, hogy az őket ért súlyos veszteségek miatt számos további ptuji és laibachi kereskedőt sikerült visszavonulásra kényszerítenie. Mivel emiatt már a belső-ausztriai városok húsellátása is veszélybe került, Károly stájer főherceg 1572-ben úgy döntött, hogy, a ptujiak és ljubjanaiak régi privilégiumait figyelmen kívül hagyva engedélyezi a velencei kereskedőknek, hogy közvetlenül vásárolhassanak állatokat Magyarországon.

A főherceg döntése rögtön megélénkítette a pangó forgalmat. Viszont azzal a következménnyel járt, hogy az 1572-ben mintegy tucatnyi gazdag velencei kereskedőből újjászerveződött tőkeerős *compagnia del partito della beccaria*, amely a főherceg és a császár jóindulatát az Udvari és a Grazi Kamarának fizetett nagy összegű előlegekkel erősítette, hamar monopolhelyzetbe jutott a magyar marhapiacra.

1577-től egy másik velencei kereskedői csoport kapta meg a húskereskedelmi monopóliumot hat évre. Ők a ptuji polgárjoggal is bíró velencei születésű Lucas Bazint bízták meg a marhavásárlások lebonyolításával. A magyarországi eladókna k készpénzzel fizető, a bécsi, augsburgi és velencei árfolyam-különbségekkel is ügyesen manipuláló társaság oly mértékben fölé tudott kinnálni belső-ausztriai és délnémet vetélytársainak, hogy azok teljesen háttérbe szorultak a nagy magyarországi marhapiacokon. A következő két évtized folyamán így évről-évre a velenceiek vásárolták fel a marhakínálat legnagyobb és legjobb részét, hogy azután az állatokat a hagyományos útvonalak egyikén hajtsák Velencébe.¹¹

9 Rúzsás Lajos: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI–XVII. században. In: Szigetvári Emlékkönyv 1566–1966. Budapest, 1966. 199–234. p. (továbbiakban: Rúzsás, 1966.) 202–207. p.; Rúzsás Lajos: Die Entwicklung der Marktflecken Transdanubiens unter der Türkenherrschaft im 17. Jahrhundert. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen i. m. 221–234. p. (továbbiakban: Rúzsás, 1971.) itt 221–222. p.

10 Pickl, 1971. 95–97. p.

11 Uo. 97–109., 118–119., 126–127. p.

Eleinte a tizenötéves háború (1591–1606) hadműveletei és pusztításai sem zavarták számottevően a forgalmat.¹² 1593-ban ismét Lucas Bazin kapott megbízást hat évre, hogy marhát vásároljon Magyarországon a velencei húskereskedő társaság számára. Évi 22 000 darab marha szállítására szerződött és a korábban bevált módszert követve továbbra is sikerrel szerezte be készpénzért, illetve előlegezte le a hódoltsági és erdélyi termelőknél és tőzséréknél az árut. Tőkeerejét és ügyességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy miközben Bécsben és a délnémet városokban egyre nagyobb lett a húshiány, ő 1593 márciusától 1594 szeptemberéig 30 708 darab marhát hajtatott Itáliába. 1594-ben még a keresztény sereg húsellátásából is részt vállalt. 1596-ban és 1597-ben pedig növelni tudta a kivitelt, noha egyre messzebbre kellett mennie árujáért. Az 1580-as évektől és főleg a tizenötéves háború kirobbanása, majd Győr és Pápa eleste (1594) után a marhavásárok még északabbra helyeződtek át, Nagyszombat, Szenc, illetve a morvaországi Pusztapécs (Auspitz, Hustopec) térségébe. A csordáknak onnan már mintegy 650–700 km-es utat kellett megtenniük Velencéig, ami a közbeeső vámok, illetékek és egyéb költségek miatt jelentősen megrágította a marhahúst a városban.¹³

Végül mégsem a háború és az emelkedő árak, hanem a Habsburg-kormányzat beavatkozása hozta válságos helyzetbe a velencei húspiacot. 1597 augusztusában, miután Bazin szerződése lejárt, II. Rudolf visszavonta a velencei húskereskedő társaságnak azt az immár negyedszázados jogát, hogy szabadon vásároljon marhát Magyarországon. Ily módon próbált megoldást találni Bécs és a délnémet városok húshiányára, amit a kompánia és képviselőjének piaci egyeduralma idézett elő. Az új kereskedelmi szabályozás igyekezett a bécsi piacra koncentrálni a magyarországi marhakivitelt, ahol a velenceiek csak a bécsiek és a délnémetek után szerezhették be árujukat. Mivel azonban egyetlen bécsi kereskedő sem rendelkezett olyan tőkeerővel, mint a velencei társaság, ez a törekvés hamar kudarcot vallott. Annyit viszont elért a császár, hogy 1599-ben és 1600-ban gyakorlatilag szünetelt a magyar marhakivitel Velencébe. A városban már 1598 tavaszán húshiány lépett fel, amin a kormányzat úgy próbált enyhíteni, hogy négy hónapra minden vám és egyéb illeték fizetése alól felmentette a marhaimportőröket. Ez azonban kevés volt ahhoz, hogy a problémát tartósan rendezzék.¹⁴

12 A marhakereskedelem szinte zavartalan folytatódása nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a korszakban, legalábbis a századfordulóig, Erdély, Kelet- és Nyugat-Magyarország piacai és kereskedelmi központjai Alsó-Ausztriával és Béccsel a megszokott keretek között működtek kapcsolataikat. *Gecsényi*, 1993. *passim*.

13 *Fickl*, 1971. 119–121., 127. p.

14 Uo. 122. p.

Nem ez volt az első eset a század folyamán, hogy Velence húsellátásában zavar támadt a magyarországi marhaimport kimaradása miatt, ezért érdemes röviden felidézni, milyen eszközei voltak a város vezetésének a válság kezelésére. Az első reakció, mint 1598-ban is, mindig a fogyasztás megszorítására, illetve a húsimport támogatására irányult. Az 1529. évi szultáni hadjárat és az I. Ferdinánd által jelentősen megemelt illetékek miatti importkiesés pótlására a Signoria 1529 novemberében előírta a *terra ferma* városainak, hogy a következő évben, azaz 1530-ban szállítsanak 14 800 darab marhát Velencébe, ami mezőgazdasági adottságaikat tekintetbe véve nyilvánvaló képtelenség volt.¹⁵ Az 1560-as években fellépő ellátási válságra a húsárak maximálásán túl részint a határok menti (goriziai) marhavásárlás, illetve marhabehozatal még szigorúbb ellenőrzésével, részint egy 1566-ban kibocsátott rendelettel válaszolt. Utóbbi értelmében a velencei alattvalók által Goriziában vásárolt minden egyes vágómarha felét a velencei városi mészárosoknak kellett átadni.¹⁶

Az eddig előadottakból kiviláglik, hogy a velencei húsbeszerzés nehézségei általában a Habsburg-kormányzat intézkedéseiből fakadtak. Ezért a Signoria minden esetben tárgyalásos úton is próbálkozott a probléma rendezésével. Amikor I. Miksa 1506-ban II. Ulászló magyar királlyal, majd 1508 és 1516 között Velencével vívott háborúja idején lezárta a Ljubjanán át az Adriához vezető kereskedelmi utat a magyar marhaexport előtt, nem volt mit tenni, ki kellett várni a béke helyreállítását.¹⁷ 1529-ben, mint említettük, I. Ferdinánd jelentősen megemelte a területein áthaladó marhacsordákra kivetett vámot. Intézkedése csak tovább drágította a magyarországi török hadjáratok miatt amúgy is hiánycikké vált marhahús árát Velencében. A helyzet rendezése céljából a velencei követ tárgyalásokat folytatott I. Ferdinánd megbízottaival, s kérte a marhaexport mielőbbi helyreállítását, illetve a pótvám eltörlését. Nem is sikertelenül, mert a forgalom az 1532. évi szultáni hadjárat után újra megindult, sőt egyre intenzívebbé vált.¹⁸ Az 1566 után beálló ellátási nehézségek nyomán maga a dózse fordult levélben Károly főherceghez kérve őt, hogy engedélyezze a velencei húskereskedő társaságnak a közvetlen vásárlást Magyarországon.¹⁹

Kísérletezni lehetett a valamilyen oknál fogva használhatatlanná vált hagyományos útvonalak helyett újabbak keresésével is. Adott esetben ez azt jelentette, hogy

15 Uo. 87. p. 49. jegyz.

16 Uo. 100. p.; *Pickl*, 1979. 48. p.

17 *Pickl*, 1971. 85. p.; *Pickl*, 1979. 42. p.

18 1526-ban I. Ferdinánd is gabona- és marhakitelti tilalmat rendelt el Velence felé. *Pickl*, 1971. 87–88. p.

19 *Pickl*, 1979. 50. p.

a velencei kereskedők oszmán fennhatóság alatt álló területeken át próbálták beszerezni portékájukat. Ez történt az élőállatokéhoz hasonló jelentőségű magyarországi marhabőrexport esetében, miután I. Ferdinánd ismétlődő vám- és illeték-emelései olyan mértékben megdrágították a Belső-Ausztrián keresztül bonyolódó bőrkivitelt, hogy érdemessé vált ezt a kockázatot is vállalni. Így az 1550-es évek közepétől a velenceiek Pozsegától Bosznián át szállították az árut a Neretva völgyében Raguzáig (Dubrovnik), illetve Makarskáig, s onnan hajón továbbították Velencébe vagy Anconába.²⁰ Hasonló próbálkozásra a marhahajtás esetében is sor került az 1560-as években,²¹ amikor a dél-dunántúli marhavásárok megszűntek. Az alternatív boszniai útvonal komolyabb igénybevételére azonban csak az 1580-as években szánták el magukat a velencei kereskedők. Az ismét prosperáló szakaszába lépő marhakereskedelem ugyanis arra indította Károly főherceget, hogy 1584 tavaszán megint jelentősen, mintegy 60%-kal megemelje a tartományain áthajtott magyar vágómarhára kivetett vámot. A velencei húskereskedelmi társaság ezért 1584-ben és 1585-ben a budai pasa jóváhagyásával, sőt védelme alatt Bosznián keresztül hajtatott néhány ezer marhát Záráig (Zadar). Képviselői ott veték át az állatokat, s a dalmát kikötőből tengeri úton próbálták az árut Velencébe szállítani. A kísérlet azonban az út utolsó szakaszán megbukott. A tengeren a jóságot nem lehetett megóvni az időjárás szeszélyeitől, így a társaságot nagy veszteségek érték. Legkésőbb 1587-ben le is mondtak erről az útvonalról.²²

Mindenesetre a velencei kormányzat azt szűrhetette le tapasztalataiból, hogy átmeneti zavarok után, származzanak azok hadieseményekből, vagy a Habsburg-kormányzat intézkedéseiből, a magyar marha importja előbb vagy utóbb mindig folytatódott.²³ A francia követ jelentései viszont arról tanúskodnak, hogy az 1598 óta tartó húsellátási válságon még 1601 őszére sem tudott úrrá lenni a Signoria. Emiatt vetődhetett fel egy a korábbiaknál radikálisabb megoldás lehetősége, a magyar vágómarha, legalább részbeni helyettesítése más beszerzési forrás(ok)ból. Az nyilvánvaló volt, hogy a város az uralma alatt álló területekről nem pótolhatja a kieső importot, mert, mint arra már utaltunk, Velence szűkebb környéke és a *terra ferma* alkalmatlan volt a területigényes nagyállattenyésztésre. Azt sem remélhette a kormányzat, hogy más itáliai vidékekről vásárolhat nagyobb

20 *Pickl*, 1971. 93–94., 126. p.

21 *Zimányi*, 1972. 388. p.

22 *Pickl*, 1971. 115–118. p.; *Pickl*, 1979. 56. p.

23 *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. Budapest, 1976. Akadémiai. (Értekezéscsk a történeti tudományok köréből, Új sorozat 80.) (továbbiakban: *Zimányi*, 1976.) 133. p.

számban szarvasmarhát. Noha a város a középkorban húsigenyét még nagyrészt Romagnából, Lombardiából és Dalmáciából fedezte, ekkorra ezek a területek már képtelenek voltak nagyobb mértékű exportra. Sőt némelyikük, mint Lombardia, maga is külföldi forrásból, Svájcból és Magyarországról tudta csak megoldani marhahús ellátását.²⁴ Így merülhetett fel az ötlet, hogy Franciaország keleti határvidékén kellene marhavásárlással próbálkozni. Legalábbis a húsellátásban fellépő nehézségeket és a húspiaci árak elszabadulását taglaló Canaye arról tájékoztatta a francia királyt, hogy a Signoria puhatolózott nála, vajon a kieső magyarországi marhaimportot pótolhatnák-e franciaországi, elsősorban Lyon környékén eszköz-
lendő vásárlásokkal. Jelentése szerint a kérdésre diplomatikusan kitérő, ám némi reménnyel kecsgetető választ adott és kérte az uralkodót, hogy foglaljon állást az ügyben.²⁵

A követ a királlyal egyidőben értesítette Lyon és vidékének kormányzóját, Philibert de La Guiche-t is a velenceiek kéréséről.²⁶ Neki részletesebben is kifejtette véleményét a megkereséssel kapcsolatban. Úgy gondolta, hogy a velenceiek azért tájékozódnak a franciaországi marhavásárlás lehetőségeiről, mert a Kanizsa visszafoglalására tett kísérlet kudarcát látva elhúzódó harcokra számítanak a magyar-stájer határvidéken. Ez pedig a magyar marha importjának tartós ellehetetlenülését vetíti előre, vélekedett. Ugyanakkor kételyeinek is hangot adott a tervvel kapcsolatban. Lehetetlennek ítélte, hogy a magyarországihoz hasonló olcsó áron vásároljanak marhát Franciaországban. A kereskedők költségeit ráadásul még növelné, hogy az állatoknak hosszú utat kellene megtenniük Velencéig és a savoyai herceg, akinek területein keresztül kellene hajtani a csordákat, bizonyosan vámot vetne ki rájuk. Mindazonáltal a politikai megfontolás azt diktálta számára, hogy ne utasítsa el eleve a Signoria kérését. Ez nem lett volna barátságos lépés az egyre nagyobb húshiánnyal küszködő Velencével szemben. Arra kérte hát a kormányzót,

24 Zimányi, 1972. 388. p.; Zimányi, 1973. 154. p.; Dubois, Alain: L'exportation de bétail suisse vers l'Italie du XVIe au XVIIIe siècle: esquisse d'un bilan. In: Internationaler Ochsenhandel 11–38. p. (továbbiakban: Dubois, 1979.) itt 18. p.

25 Canaye du Fresne IV. Henrik francia királynak, Velence, 1601. november 4.[?]. Canaye, 1635–1636. I. köt. 20. p.

26 Philibert de La Guiche régi burgundiai nemesi család sarja, 1595-től 1607-ben bekövetkezett haláláig töltötte be a lyoni kormányzói tisztséget. Michaud: Biographie universelle ancienne et moderne. Paris–Leipzig, é. n. (a továbbiakban: Michaud, é. n.) „Guiche” címszó, illetve Dezobry, Ch.–Bachelet, Th.: Dictionnaire général de biographie et d'histoire, de mythologie, de géographie ancienne et moderne comparée, des antiquités et des institutions grecques, romaines, françaises et étrangères. Paris, 1883. Librairie Ch. Delagrave. (továbbiakban: Dezobry–Bachelet, 1883) „La Guiche” címszó.

hogy tudakozódjon, milyen áron és mennyi marhát lehetne évente kivinni tartományából, illetve milyen útvonalon lehetne az állatokat Velencébe hajtani. Úgy tűnik, hogy fenntartásai ellenére a francia–velencei marhakereskedelem ötlete kezdettől fogva megmozgatta Canaye fantáziáját. Kérését alátámasztandó ugyanis kifejtette a kormányzónak, hogy az effajta üzlet a gazdasági mellett egyben politikai érdek is, mert „minél inkább hozzászoktatjuk a Signoriát, hogy Franciaországból fedezze szükségleteit, annál inkább növeljük a király és Franciaország iránti odaadását.”²⁷

A velenceiek szándékai valóban komolyak lehettek, a húshiány pedig nyugtalanító, mert két héttel később, november 18-án a követ arról számolt be a királynak, hogy a Signoria megismételte a lyoni marhavásárlásra vonatkozó kérését. Feltehetően a velenceiektől származott az a feljegyzés is az ügylet lebonyolításának részleteiről, amelyet Canaye a lyoni adókerület két főtisztviselőjén keresztül még ugyanaznap továbbított de La Guiche-nek, s amelyre a lehető legpontosabb választ kérte.²⁸

Lyonból már két nappal később, november 20-án érkezett is válasz. Ez azonban nem elégítette ki maradéktalanul az ügylet szemlátomást egyre inkább pártoló diplomatát. A kormányzó és az adókerület jövedelemigazgatói (*trésoriers généraux*) ugyan láttak lehetőséget arra, hogy a velenceiek Lyon környékén és a Savoyától frissen Franciaországhoz csatolt Bresse tartományban vásároljanak állatokat, de Canaye az általuk ajánlott árat túl magasnak tartotta. Úgy vélte, hogy a francia kereskedőknek inkább nagyobb tömegben, de olcsóbban kell kínálniuk a marhát, mert csak így vethetik meg lábukat a velencei piacon, s ily módon nem is érné őket nagy veszteség. De ha kezdetben nem is nyernének az üzleten, az sem szabad elriassza őket, mert egy olyan ígéretes lehetőségről van szó, amelyet mindenképpen ki kell használni. Hangsúlyozta, hogy a franciáknak először meg kell szilárdítaniuk pozíciójukat a velencei húspiacon, majd később folyamatosan emelhetik az árakat és óriási nyereségre tehetnek szert. Nem is beszélve arról, érvelt a külügyekért felelős államtitkárhoz, Villeroyhoz írott jelentésében, hogy nemcsak a de La Guiche által jelzett területekről lehetne marhát eladni Velencébe, hanem Burgundiából, illetve Auvergne és Limousin tartományokból is, amelyek így szintén profitálnának a húskereskedelemről. Ez pedig különösen hasznos lenne, mert e két „szegény” tartományt gazdaságilag talpra kell állítani. A marhaexport „pénzzel töltené

27 Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1601. november 4. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 26. p.

28 Canaye du Fresne IV. Henrik francia királynak, Velence, 1601. november 18. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 49. p.

Canaye du Fresne Scève és Pellot lyoni királyi jövedelem-igazgatóknak, illetve Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1601. december 6. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 58. p.

meg Franciaországot”, lelkesedett, gazdagítaná a francia népet és lekötelezné Velencét a királlyal szemben. Azaz a terv méltán érdemli ki az uralkodó figyelmét és támogatását, foglalta össze véleményét december 6-i jelentésében.²⁹

Rövidesen, még az év vége előtt meg is kapta a király jóváhagyását, s ennek birtokában már minden fenntartás nélkül tárgyalhatott a Signoriával. 1602 első két hónapjában kelt beszámolóiban arról tájékoztatta IV. Henriket, Villeroyt és de La Guiche-t, hogy a velencei kormány utasítására a város húsellátásáért felelős tisztviselők rövidesen megbízottat küldenek Lyonba, aki de La Guiche-sel és a jövedelemigazgatókkal tárgyal majd a marhavásárlás feltételeiről. A francia uralkodó Canaye információi nyomán utasította is a lyoni kormányzót és az adókerület tisztviselőit, hogy fogadják szívélyesen a velencei küldöttet, aki végül 1602 márciusának első napjaiban indult útnak.³⁰

A követ nem csak a megbízott közlő indulásáról számolt be, hanem azokról a veszélyekről is, amelyek a franciák még meg sem szerzett pozícióit fenyegették a velencei húspiacon. Talán az ügy fontosságát és a tét nagyságát még inkább kiemelendő, s hogy serkentse az érdekelteket, arról tájékoztatta a királyt és a lyoni kormányzót, hogy mások is élénken érdeklődnek a marhakereskedelem iránt. Németek, svájciak, graubündeniek szeretnék megkaparintani a zsiros üzletet, s máris több csábító ajánlatot is tettek a Signoriánál, figyelmeztetett. Nem szabad tehát garaszkodni, vélte, és inkább lejjebb kell vinni a francia marha árat, hogy a veszedelmes konkurrenciának alá tudjanak kínálni.³¹

Többször visszatért korábban előadott érveire is. Egyrészt arra, hogy a marhakereskedelemben érdekelt vidékeknek nem remélt felvirágzást hozhat a biztos fel-

29 Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1601. december 6. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 58. p.

Canaye du Fresne Villeroynak, Velence, 1601. december 6., *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 60. p.

30 Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1601. december 30. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 76–77. p. Canaye du Fresne IV. Henrik francia királynak, Velence, 1602. január 11. és 29., *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 91.; 126. p. IV. Henrik Canaye du Fresne-nek, Párizs, 1602. február 19. Recueil des lettres missives de Henri IV, Supplément. VIII. köt. Kiad. Guadet J. Paris, 1872. 815. p. Canaye du Fresne Villeroynak, Velence, 1602. február 27. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 167. p. Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1602. március 1., *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 167–168. p.

31 Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1601. december 30. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 76–77. p. Canaye du Fresne IV. Henrik francia királynak, Velence, 1602. január 29. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 126. p. Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1602. március 1. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 167–168. p.

vevő piacra alapozott tömeges állattenyésztés.³² Másrészt arra, hogy a francia uralkodónak, ha tisztviselői kellően megértőnek mutatkoznak a velenceiek problémája iránt, még akkor is hasznára válnak ezek a tárgyalások, ha az üzlet anyagi vagy egyéb, a franciákon kívül álló okok miatt nem jönne létre, mert a Signoria még úgy is a király lekötöztetésének kell érezze magát.³³ Végül a XVI. század második felében felerősödő francia „gazdasági patriotizmus” szellemében annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy a marhaexport révén az Itáliával szemben a luxuscikkek behozatala miatt fennálló kedvezőtlen francia kereskedelmi mérlegen is javítani lehetne és „visszaszerezni” az országból kiáramló aranyat és ezüstöt.³⁴

Canaye du Fresne lelkesedése érveinek tükrében teljesen érthető. A továbbiakban arra keressük a választ, hogy volt-e reális lehetőség 1602 tavaszán a kieső magyar marhaimport legalább részbeni pótlására francia területről. Ehhez mindenképp azt kell megállapítanunk, hogy mekkora lehetett ez idő tájt a mintegy 150 000-es lakosságú város és környékének húsigénye, s hogy milyen termelői háttérrel lehetett ezt a keresletet kielégíteni.

A XVI. század első évtizedeinek velencei krónikása, Mario Sanuto becslése szerint 1529-ben Velence városának élelmezéséhez (a *terra ferma* nélkül) legalább évi 14 000 vágómarhára, 13 000 borjúra, s mintegy 70 000 kisebb állatra (birka, kecske, ürü stb.) volt szükség. Ebből a nagyállatok — Othmar Pickl szerint — szinte kizárólag Magyarországról érkeztek, a XVI. század folyamán évente mintegy 15–30 000 darab. Zimányi Vera kutatásai nyomán azt is tudjuk, hogy a magyar marha nem csak Velence, hanem a *terra ferma* városainak ellátásában is döntő szerepet játszott. Az ebben a tágabb értelemben vett Velence marhahúszükségletének mintegy kétharmadát fedezte Magyarországról a XVI. század második felétől. Az Észak-Itáliába eladott magyar marha pedig a teljes magyar marhaexport mintegy

32 Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1601. december 30. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 76–77. p. Canaye du Fresne IV. Henrik francia királynak, Velence, 1602. január 11. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 91. p. Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1602. március 1. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 167–168. p.

33 Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1601. december 30. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 76–77. p. Canaye du Fresne IV. Henrik francia királynak, Velence, 1602. január 29., *Canaye*, 1635–1636. 126. p. Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1602. március 1., *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 167–168. p.

34 Canaye du Fresne IV. Henrik francia királynak, Velence, 1602. január 29., *Canaye*, 1635–1636. 126. p. Canaye du Fresne Villeroynak, Velence, 1602. február 27., *Canaye*, 1635–1636. 167. p. Canaye du Fresne Philibert de la Guiche-nek, Velence, 1602. március 1., *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 167–168. p.

egyötödét tette ki.³⁵ A külföldi piac mellett a belföldi fogyasztás is jelentős mennyiségű állatot igényelt, mintegy 50–100 000 vágómarhát évente a XVI. század második felében. A kettő együttes kielégítése általában nem is okozott gondot.³⁶ A tömeges exportban az tette érdekeltté a magyar termelőket és tőzséreket, hogy a külföldi kereskedők lényegesen magasabb árat kínáltak a magyar marháért, mint amit a belföldi piacokon lehetett kapni érte.³⁷

Köztudott, hogy az óriási kereslet komoly, nagyüzemi méretű nagyállattartást hívott életre. Nem a jobbágygazdaságokban igavonás és tejtermelés céljából tartott szarvasmarhák fölös szaporulata vagy a földesúri majorságok állatai kerültek ki ugyanis az ország határain túlra. Az Alföld ritka településhálózatát kihasználó mezővárosi vállalkozók pusztákat, elnéptelenedett falvak határát bérbe véve, vagy más módon megszerezve biztosították a megfelelő területet eladásra szánt állataik tömeges nevelésére és hizlalására. A marhatenyésztésre specializálódott mezővárosok településformája és üzemszervezete is ehhez a tevékenységhez idomult, amelyet télen és nyáron egyaránt folytattak.³⁸ Kifejezetten a húspiaci igényeket szem előtt tartva tenyésztették ki az alföldi régiókban a XIV. századtól a hosszú szarvú, nagytestű, az időjárás viszontagságait és a fizikai igénybevételt (például a több száz kilométeren át történő hajtást) jól tűrő magyar szürke-fehér vágómarhát is.³⁹

35 *Pickl*, 1971. 85., 104., 113., 115., 125. p.; *Pickl*, 1979. 44., 51., 67. p. (4. jegyz.); *Zimányi*, 1972. 388. p.; *Zimányi*, 1973. 149–150., 156. p.; *Zimányi*, 1980. 525., 526., 543. p. Pálffy Géza a XVI. század második felében Magyarországról Itáliába kihajtott marhák számát 40 000-re becsüli. *Pálffy*, 2000. 121. p. A XVI. század elején Velencébe irányuló marhakereskedelem méreteiről (Othmar Pickl adatai alapján) lásd még *N. Kiss István*: Die Bedeutung der ungarischen Viehzucht für Ungarn und Mitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: Internationaler Ochsenhandel i. m. 83–124. p. (a továbbiakban: *N. Kiss*, 1979.) 105. p.

36 *Zimányi*, 1980. 544. p.; *N. Kiss*, 1979. 86–87., 110. p.; *N. Kiss István*: La structure et le rôle de l'élevage bovin dans l'économie nationale et le commerce extérieur de la Hongrie 16e–18e siècles. In: Actes du Colloque International „L'élevage et la vie pastorale dans les montagnes de l'Europe au Moyen Âge et à l'époque moderne.” Clermont-Ferrand, 1984. Institut d'Études du Massif Central. (Publication de l'Institut d'Études du Massif Central, Fascicule XXVII.) (a továbbiakban: L'élevage et la vie pastorale i. m.) 27–35. p. (a továbbiakban: *N. Kiss*, 1984.) itt 29. p.

37 *Zimányi*, 1973. 148–149. p.; *Zimányi*, 1980. 519. p.

38 *Szakály Ferenc*: Zur Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflecken unter der Türkenherrschaft. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen i. m. 235–272. p. (a továbbiakban: *Szakály*, 1971.) itt 246–252. p.; *Zimányi*, 1976. 129., 132. p.; *Zimányi*, 1980. 541–542. p.

39 Marmagassága és súlya folyamatosan emelkedett a XV. századtól, utóbbi 1570 körül átlagosan mintegy 300–400 kilogramm lehetett, míg a XVII. század első felében már közel járt, esetenként meg is haladta az 500 kilogrammot. *Zimányi*, 1973. 146–147. p.; *Zimányi*, 1976. 130–131. p.; *Zimányi*, 1980. 541–542. p.; *Pickl*, 1971. 113. p. (126. jegyz.). *N. Kiss*, 1979. 83., 107. p.

Ezzel szemben a korabeli Franciaországban a nagyállattenyésztés feltételei jóval korlátozottabbak voltak. A népesség száma és átlagos sűrűsége (a regionális eltéréseket nem számítva) eleve magasabb volt és a XVI. század folyamán még növekedett is. Ebből kifolyólag a rendelkezésre álló mezőgazdasági művelésre alkalmas terület döntő hányadán gabonatermesztés folyt, mert így jóval magasabb kalóriamennyiséget lehetett előállítani egységnyi földterületen, mint állattenyésztéssel. Igazi, dominánsan állattenyésztő vidékek csak azokban a régiókban alakultak ki, ahol az éghajlati vagy a domborzati körülmények miatt eleve nem volt érdemes gabonatermesztéssel foglalkozni, mert az állattenyésztés hozama jelentősen meghaladta a földművelését, valamint a piaci viszonyok lehetővé tették az alapélelmezéshez szükséges gabona beszerzését más vidékekről.⁴⁰

Nagyállattartás persze valamilyen mértékben a gabonatermelő tájakon is folyt, de ennek elsődleges célja az igaerő biztosítása volt. A hús- és tejnyerés csak másodlagos szempontnak számított. Általában véve az állattenyésztés körülményei szinte nyomorúságosnak tűnnek a magyarországi viszonyokhoz képest egészen a XVIII. század végéig.⁴¹ Az állatoknak, főként azokon a vidékeken, ahol a szántóföldi gabonatermesztés volt az elsődleges, sokszor nem jutott elegendő és megfelelően változatos élelem. Előfordult, hogy csak a szükséges takarmány negyede vagy harmada állt rendelkezésre, ezért kiegészítő megoldásokhoz kellett folyamodni. Ezek azonban újabb problémákat okoztak. Meglehetősen elterjedt szokás volt például a szarvasmarha erdei legeltetése, ami sokat rontott az erdők állapotán. Az istállóban teletetett állatok is sokszor kellett beérjék az erdőben gyűjtött páfránnyal és egyéb növényekkel vagy levelekkel. Gyakran az almot is feletették a jószággal, hogy kihúzza a tél végéig. Éppen ezért rendkívül takarékosan bántak vele a takarmányszükében levő vidékeken. Nagy tömegű állat sokszor egy egész telet kénytelen volt összezárva ugyanazon az almon eltölteni a szükséges higiénia minimumától is megfosztva. Mindennek következtében az állatok általános fiziológiai állapota meglehetősen rossz volt.⁴² A táplálék elégtelensége pedig arra kényszerít-

40 Zimányi, 1980. 541. p.

41 Jean-Marc Moriceau szerint a francia állattenyésztés nagyjából 1650-ig, persze jelentős helyi eltérésekkel, nemigen lépte túl a XII–XIII. századi mezőgazdasági és városi fejlődéssel előállt kereteket. Tágabb kereskedelmi horizontú, piacorientált, produktív és specializált, állami beavatkozással támogatott, állattenyésztésről 1650 után, de még inkább csak a XVIII. századtól beszélhetünk. *Moriceau, Jean-Marc: L'élevage sous l'Ancien Régime (XVIe–XVIIIe siècles)*. Paris, 1999. SEDES. (a továbbiakban: *Moriceau*, 1999.) 217. p.

42 A Francia-középhegységben például gyakran zártak össze juhokat és marhákat télire levégőtlen, elviselhetetlenül átmelegedő ólakba. *Moriceau*, 1999. 44–45., 98., 106–111. p.

tette a gazdákat, hogy szigorúan betartott rendben osszák el a szükös takarmánykészleteket. Ez a gyakorlat egyértelműen a tenyész- és vágóállat nevelést sújtotta, mert az igavonó munkaállatok mindig elsőbbséget élveztek az élelmezésben.⁴³ Ráadásul 1560 és 1660 között az állattartásra leginkább lehetőséget adó közföldek kiterjedése egyes vidékeken annyira drasztikus mértékben csökkent, hogy a községi legelőket szigorú királyi védelem alá kellett venni. Az állattenyésztés súlypontja így áthelyeződött a tagosított nagybirtokokra, amelyek elegendő rétet és legelőt tudtak magukba kebelezni. A vágóállattenyésztés viszont ezeken a területeken (pl. Burgundia egyes tájain) jelentősen visszaszorult.⁴⁴

Mindezeket figyelembe véve nem meglepő, hogy komolyabb tenyésztési igyekezetéről és sikerekről a XVIII. század előtt nemigen lehet beszélni francia földön. Az állattenyésztésben a paraszti empirizmus uralkodott. A gazdák semmilyen átgondolt rendszert nem követtek és általában a legolcsóbb megoldást választották. Hosszú ideig a marhatenyésztésben sem figyelhető meg valódi specializálódás. Az egyes fajtákat nem választották el következetesen egymástól. Szinte valamennyit alkalmazták munkára, de tej és hús előállítására is. Az ilyesfajta gyakorlat alól még azok a vidékek sem jelentettek igazán kivételt, amelyek a XVI. század közepétől egyre inkább a marhatenyésztést állították gazdálkodásuk középpontjába. Éppen ezért a pusztá tény, hogy egy régióban nagy mennyiségben tartottak szarvasmarhát általában inkább arról tanúskodik, hogy az adott vidékek földművelői megfelelő igaerővel rendelkeztek. Ezzel együtt arról sem szabad megfeledkeznünk a XVI. századi francia állattenyésztés megítélésekor, hogy még egy tájegységen belül is jelentősek lehetnek a helyi eltérések az állattartás célja (vagy céljai) és megoldásai tekintetében.⁴⁵

Mindenesetre a franciaországi állattartás relatíve mostoha körülményei következtében a francia marhafajták általában kisebbek voltak, mint az angol vagy holland fajták, nem is beszélve a hozzájuk képest hatalmasnak tetsző magyar vágómarháról. Ennek praktikus oka is volt, ugyanis a kistermetű ökrök munkaállatként kezelhetőbbek voltak, mint a hatalmas magyar szarvasmarha. Természetesen a francia marhafajták élősúlya (átlagosan 250–300 kg a XVI–XVII. században) is jelentősen elmaradt a magyar húsmarháétól, s ennek következtében fizikai erejük is jóval kisebb volt. A nehezebb földek megművelésére olykor 8 ökröt is az eke elé

43 *Moriceau*, 1999. 113–114. p.

44 Uo. 101–102. p.

45 Uo. 58–59., 65., 210. p.

kellott fogni, mert annyira gyengék voltak.⁴⁶ Vagyis egyetérthetünk Zimányi Verának azzal a megállapításával, hogy a korabeli kicsi, feltehetően rossz kinézetű francia marhafajták és a nyugatiaknak hatalmasnak tűnő, robusztus magyar húsmarha összehasonlításából egyértelműen az utóbbi kerül ki győztesen. Feltehetően húsa élvezeti értéke is felülmúlta francia vetélytársát, mert a magyar ökrök húsát a kortársak ízletesebbnek tartották az egykorú lengyel, moldvai vagy osztrák állatokénál.⁴⁷

Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy Franciaország a XVI–XVII. század fordulóján globálisan nemigen rendelkezik (het)ett jelentős marhafelesleggel. Mindazonáltal próbáljuk meg felmérni, hogy Lyonban és környékén, ahol a velenceiek nagyobb tömegben reméltek vágómarhát vásárolni, illetve a Canaye által említett tartományokban milyen súllyal bírt a szarvasmarha tenyésztés ez idő tájt.

A Lyon körüli hegyvidék (Monts du Lyonnais, Beaujolais), Burgundia egyes területei (különösen Charollais), Auvergne (Monts Dore, Forez, Velay) és Limousin hegyei és dombvidékei, valamint a savoyai herceg által Franciaországnak 1601-ben átengedett Bresse, Bugey és Valromey, de Savoya és Piemont mezőgazdaságában is kiemelkedő fontosságú volt az állattartás (ide sorolhatjuk a követ által nem említett, de szintén határmenti Dauphinét is). Ebből viszont nem következik az, hogy ezek a tartományok a vágómarha tenyésztésben is kiemelkedőt produkáltak. Az auvergne-i Monts Dore vidékén például a hegyi állattenyésztés elsősorban tejelő marha tartását jelentette. Főleg sajtot, másodsorban vaját állítottak elő az így nyert tejből. Auvergne egyik fő exportterméke éppen a sajt volt. A húsmarha tenyésztése másodlagosnak számított, háttérbe szorult a tejtermelés és a fiatal állatok gyors eladása mögött.⁴⁸ Dauphiné magasabb fekvésű területein, mint arra már utal-

46 Uo. 45–49. p.; Zimányi, 1973. 146–147. p.; Zimányi, 1976. 130–131. p.; Zimányi, 1980. 541. p. Például Dauphiné tartományban a magasan fekvő területeken tenyésztett és a kortársak által is igen gyenge minőségűnek tartott marha termetre és súlyra is kicsi volt. A felnőtt példány a XVII. század végén átlagosan 233 kg-ot nyomott, a belőle nyert hús 206 kg-ot tett ki. A borjúnál ugyancsak az értékek 21 és 18 kg voltak. A dauphinéi adatok azért érdemelnek kiemelt figyelmet témánk szempontjából, mert a tartomány földrajzi adottságait tekintve az esetleges Itáliába irányuló francia marhakitvel egyik kézenfekvő tenyésztési és felvásárlási régiója lehetett volna. *Bonnin, Bernard: L'élevage dans les hautes terres dauphinoises aux XVIIe et XVIIIe siècles.* In: *L'élevage et la vie pastorale* i. m. 263–281. p. (a továbbiakban: *Bonnin*, 1984.) itt 277–278. p.

47 Zimányi, 1976. 130. p.; N. Kiss, 1979. 107. p.; Zimányi, 1980. 541. p.

48 *Histoire de l'Auvergne.* Szerk.: Manry, André-Georges. Toulouse, 1974. Privat. (a továbbiakban: Manry, 1974.) 221. p.; *Charbonnier, Pierre: L'élevage de „montagne” dans les Monts Dore du XIVe au XVIIIe siècles.* In: *L'élevage et la vie pastorale* i. m. 227–247. p. (a továbbiakban: *Charbonnier*, 1984) itt 228–229. p.; *Moriceau*, 1999. 210. p.

tunk, jelen volt ugyan a marhatenyésztés, de a tartományra mégis inkább a marha hiánya (elsősorban igás- és teherhordóállatok), mint bősége volt jellemző a XVIII. század elején. Minden valószínűség szerint a helyzet egy évszázaddal korábban sem lehetett sokkal jobb.⁴⁹

Az említett területek vágóállat feleslege viszonylag közeli piacokon is megfelelő áron talált vevőkre. Auvergne-ben például a helyi lakosság maga is jelentős fogyasztója volt az ott előállított húsnak, tejnek és tejtermékeknek,⁵⁰ amelyek a viszonylag városiasodott kelet- és dél-franciaországi régióban is könnyen elkelték. A kisebb–nagyobb környékbeli városokon túl a Lyon körüli hegyvidék, Auvergne, Limousin, a savoyai területek és Burgundia állati termékeinek (hús, tejtermékek, bőr, gyapjú) első számú felvevő és elosztó piaca Lyon volt. A XVI. század közepén mintegy 60–70 000 főre becsült lyoni lakosság, amelyhez érdemes hozzáadni a mindig nagyszámú átutazót is, jelentős húsfogyasztónak számított a XVI. században.⁵¹ A városban számos hentesüzlet volt, ahol a lakosság elsősorban marha, borjú vagy birkahúst vásárolt. A marhahús volt általában a legolcsóbb, a disznó pont a duplájába került. A húsvásárlás a lyoniak kiadásainak körülbelül 10%-t tette ki. Mivel a húsigény ilyen jelentősnek mutatkozott, a szegényebb rétegek húsellátásának biztosítására a városi tanács árverésen bérbé adott, de szigorúan ellenőrzött monopóliumot vezetett be. A jelentős élőállatimport hasznának lefölözésére pedig 1543-tól behozatali vámot vetett ki.⁵² Az állat- és húskereskedés tehát Lyonban is jó üzletnek számított. A XVI. század második felében különösen, mert az általános európai tendenciának megfelelően 1535 és 1600 között, minden egyéb alapvető élelmészeti cikkéhez hasonlóan, a marhahús ára is több mint a háromszorosára szökött fel.⁵³

49 *Bonnin*, 1984. 275–276. p.

50 *Manry*, 1974. 221. p.

51 *Gascon, Richard*: Grand commerce et vie urbaine au XVIe siècle: Lyon et ses marchands (environs de 1520 – environs de 1580). 2 köt. Paris–La Haye, 1971. École Pratique des Hautes Études et Mouton. (a továbbiakban: *Gascon*, 1971.) 106–107., 115–116., 129–130., 132., 134., 162., 346. p. A XVIII. században mintegy 150 000 főre duzzadó lyoni lakosság ellátására 1714-ben 6 000, 1748-ban 9000, 1773-ban 16 000 ökröt hajtottak Bresse, Mâconnais, Charollais és Bourbonnais vidékéről, valamint Autun (Burgundia) környékéről a városba. *Moriceau*, 1999. 68., 214. p.

52 *Gascon*, 1971. 738. p.

53 *Gascon*, 1971. 544. p. 1535-ben a marhahús fontja (= 418, 757 vagy 489 g) 5 dénárba került. 1563-tól 1586-ig 12 dénár volt az ára, 1586-ban 14,5 dénárba emelkedett. 1589 és 1592 között már 18 dénárért adták, majd minden bizonnyal a háborús viszonyok miatt 1593–1594-ben már 20 dénárért, 1595-ben pedig 21 dénárért kellett fizetni érte. 1596 és 1600 között némi csökkenés következett be, ekkor ismét 18 dénárba került a marhahús fontja. Uo. 922. p.

Mindazonáltal nem csak Lyon volt az említett vidékek állati termékeinek nagyfogyasztója. A burgundiai, bresse-i, jurai (Franche-Comté) marhát elzászi, főként strassburgi, de felső-rajnai svájci kereskedők is jelentős mennyiségben vásárolták.⁵⁴ Sőt, a „burgundiainak” nevezett, azaz Charollais, Pontarlier, Morteau és Moirans vidékéről, illetve a Franche-Comtéból és a Montbéliardi Grófságból származó vágómarhából került württembergi, pfalzi, sőt svábföldi fogyasztók asztalára is a XVI. század második felében és a XVII. század elején.⁵⁵ Egyébként Elzász, Strassburg és Svábföld megnövekedett igénye a „burgundi” marha iránt a XVI–XVII. század fordulóján minden bizonnyal szintén a magyarországi marhapiac szétzilálódásának egyik következménye volt.⁵⁶ Ez a jól bejártott német piaci kapcsolat bizonyosan nem könnyítette volna meg a velencei marhakereskedők dolgát. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a burgundiai és franche-comtéi marha, amelyből, egyre növekvő mennyiségben adtak el Lyonba és Párizsba, még ezeken a viszonylag közeli területeken sem tett szert vezető szerepre a húsellátásban. A magyar marhát ugyanis egészen Strassburgig hajtották,⁵⁷ s mellette a burgundi marha csak kiegészítő, kiegyensúlyozó szerepet játszott a nyugati és délnyugati német piacokon.⁵⁸ A magyar és a tágabb értelemben vett burgundiai terület marhatenyésztő potenciálja között tehát igen jelentős különbség mutatkozik az előbbi javára a XVI–XVII. század fordulóján. A kelet-franciaországi marhatenyésztés lehetőségei és az állatok iránt mutatkozó piaci igények közti feszültségről kirajzolódó ké-

54 *Vogler, Bernard*: L'Alsace du siècle d'or et de la guerre de Trente ans (1520–1648). Wettolsheim, 1977. Éditions Mars et Mercure. (a továbbiakban: *Vogler*, 1977.) 63. p.; Histoire de Strasbourg des origines à nos jours. Szerk.: Livet, Georges–Rapp, Francis. II. és III. köt., Strasbourg, 1981. Éditions des Dernières Nouvelles de Strasbourg. (a továbbiakban: *Livet–Rapp*, 1981.) II. köt. 300–302. p. és III. köt. 6. p.; *Vogt, Jean*: Quelques aspects du grand commerce des bœufs et de l'approvisionnement de Strasbourg et de Paris. In: Francia 15. (1987) 281–297. p. (Forschungen zur westeuropäischen Geschichte, hrsg. vom Deutschen Historischen Institut Paris), Sigmaringen, 1988, Jan Thorbecke Verlag, (továbbiakban: *Vogt*, 1987.) 283. p.; *Blanchard, Ian*: The Continental European Cattle Trades, 1400–1600. In: Economic History Review, 2nd ser. 39. (1986) 3. 427–460. p. (a továbbiakban: *Blanchard*, 1986.) 436. p.

55 *Vogt, Jean*: Nouvelles glanes sur le commerce des bœufs de „Bourgogne” (deuxième moitié du XVIe et début du XVIIe siècle). In: Annales de Bourgogne, 43. (1971) 41–45. p. (a továbbiakban: *Vogt*, 1971.) *passim*. 1604-ben Bassigny vidékén, Burgundia és Lotaringia határán kifejezetten azzal a céllal létesítettek marhavásárt, hogy megkönnyítsék az exportot a német területek felé. *Vogt*, 1971. 43. p.

56 1602-ben, 1603-ban és 1604-ben többek között Ulm, Konstanz, Schaffhausen, Biberach számára vásároltak burgundi marhát. *Vogt*, 1971. 43–44. p.

57 *Zimányi*, 1973. 149–150. p.; *N. Kiss*, 1979. 106. p.; *Zimányi*, 1980. 543. p.

58 *Blanchard*, 1986. 436., 443., 444. p. (Jean Vogt kutatásai alapján.)

pet tovább árnyalhatják azok az adatok, amelyek arról tanúskodnak, hogy Svájcból, Bern kantonból, ha szerény mennyiségben is, de időről-időre Franciaországba is eladtak szarvasmarhát.⁵⁹

Az előzőekben előadottakból tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a velencei marhakereskedők aligha jártak volna sikerrel Lyonban. A környékbeli tenyésztők ugyanis viszonylag közeli piacokon is jó áron adhatták el termékeiket. A vágóállatok nevelésének kiugró, a velencei igényeknek megfelelő növelésére adott feltételek között, mint láttuk, nem nyílt lehetőség, kínálnak a reménybeli vevők bármennyit is értük. Ráadásul a Franciaországban tenyésztett marha minőségében sem versenyezhetett magyar vetélytársával. Az sem valószínű, hogy a tartomány királyi tisztviselői vagy a lyoni tanács engedélyezték volna, hogy a velenceiek a városi ellátás kárára tömegesen vásárolják fel a marhát a környező vidékeken, mint tették azt Magyarországon a bécsi és délnémet húsellátást sújtó ismert következményekkel. Egyébként maga Canaye is elismerte egyik levelében, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségben francia vágómarha a velencei igények kielégítésére. Ezt az akadályt azonban nem tartotta leküzdhetetlennek. Úgy vélte, ha egyszer beindul az üzlet, az érintett tartományok parasztjai kapva-kapnak a lehetőségen és nagyobb méretű állattenyésztésbe fognak.⁶⁰ Az előbbiektől vélhető, hogy ez a feltételezése nem igazolódott volna be. A francia követ ráadásul jócskán alá is becsülte Velence marhahússzükségletét. Úgy számolt, hogy évi 3–4000 állat szállítására lesz majd szükség.⁶¹ Ez a mennyiség azonban, mint utaltunk rá, messze elmarad a valóságos fogyasztás mögött. Persze ezt úgy is magyarázhatjuk, hogy a Signoria egyelőre csak óvatosan tapogatózott, illetve csak átmeneti vagy kiegészítő szerepet szánt a francia marhának a város ellátásában, mert továbbra is abban reménykedett, hogy a magyarországi import idővel, még ha a korábnál alacsonyabb szinten is, de újjáéledhet.

Tételezzük fel, hogy a velencei kereskedőknek mégis sikerül komolyabb mennyiségben marhát vásárolniuk Lyonban vagy környékén. Ekkor azonban újabb nehézséggel találták volna magukat szemben. Hogyan hajtsák el az állatokat Velencéig?

Önmagában a Lyon és Velence közti távolság nem tűnhetett leküzdhetetlen akadálnak. Az 1560-as évekig prosperáló dél-dunántúli marhavásárokon beszerzett marhákra mintegy 500 kilométeres út várt Velencéig. Később Győrtől, majd Nagy-

59 *Dubois*, 1979. 15. p.

60 *Canaye du Fresne Philibert de la Guiche*-nek, Velence, 1602. március 1. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 167–168. p.

61 *Canaye du Fresne Villeroynak*, Velence, 1601. december 6. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 60. p.

szombat környékéről már 800–900 kilométert is meg kellett tenniük a marhacsordáknak végcéljukig.⁶² Ezekhez a távolságokhoz még hozzáadhatjuk az állatok származási helyétől a marhavásárokig vezető olykor több száz kilométeres utat is. Ehhez képest a Lyont Velencétől elválasztó mintegy 700 kilométer nem jelentett beláthatatlan messzeséget. Viszont az út első harmadát az Alpokon át kellett volna megtennie a jószágoknak.

Lyont a savoyai Chambéryt és Montméliant érintő, majd a Maurienne-völgyben húzódó, azután a Mont-Cenis-hágón át Susáig vezető, végül a Dora Riparia folyó mentén haladó út kötötte össze Torinóval. Ez számított az Itáliába vezető fő kereskedelmi útvonalnak. Létezett egy másik, „dauphinéi útnak” nevezett átjáró is, amely Grenoble-on, a Lautaret-hágón, Briançonon, majd a Mont-Genèvre-hágón át vitt Piemontba. Ha valamilyen oknál fogva ezek járhatatlanná váltak, igénybe lehetett venni egy-egy elkerülő útvonalat Genfén, Valais kantonon, Brigue-en és a Simplon-hágón, illetve a Kis-, vagy a Nagy-Szent-Bernát hágón és az aostai völgyön át. Torinóból azután a Pó-völgyében már szinte nyílegyenes volt az út Vercellin, Milánón és Veronán át Velencéig. Míg a két utóbbi inkább a regionális kereskedelemben játszott szerepet, addig az első kettő, különösen a Mont-Cenis-n át vezető nagy forgalmú út, a korabeli viszonyokhoz képest jól kiépített valódi nemzetközi közlekedési folyosó volt.⁶³ Nagyobb tömegű embert és állatot is képes volt átengedni, amit nem csak a Lyon és Torinó közötti áruszállításban szinte kizárólagos szerepet játszó öszvérkaravánok állandó mozgása bizonyít,⁶⁴ hanem az is, hogy ezeket az útvonalakat a korabeli Nyugat-Európa két legnagyobb hadereje is rendszeresen igénybe vette. 1494 és 1559 között a francia hadsereg, vagyis több ezer ember és állat jutott át számos alkalommal az alpesi hágókon Itáliába poggyászával és tüzérséggel. 1567-től a Milánóból Németalföldre tartó spanyol csapatok vonultak rendszeresen ezeken az utakon. 1567-ben például Alba herceg 8646 gyalogosa és 965 lovasa kelt át az Alpokon. Savoyában egyébként a helyi lakosság által fenntartott pihenő- és ellátóhelyek egész láncolata működött az utak mentén. A rendszeres csapatmozgások megkönnyítésére először a francia, majd a spanyol

62 *Pickl*, 1979. 39. p.

63 *Gascon*, 1971. 144–146., 167–168. p.; *Chaunu, Pierre–Gascon, Richard*: L'Etat et la Ville. In: Histoire économique et sociale de la France. Szerk.: Braudel, Fernand–Labrousse, Ernest. I. köt. (1450–1660) Első rész. Paris, 1977. Presses Universitaires de France. (a továbbiakban : *Chaunu–Gascon*, 1977) 381., 386–387. p.

64 *Gascon*, 1971. 170., 175. p. 1620-ban a Németalföldre tartó 11 000 spanyol és olasz katona poggyászáat 673 öszvér szállította át az Alpokon. *Parker, Geoffroy*: The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567–1659. Cambridge, 1972. Cambridge University Press. (továbbiakban : *Parker*, 1972.) 95. p.

hadvezetés is ellátópontokat (*étape*) telepített menetvonalai mellett, s ezek olykor a katonaság átvonulása után is helyükön maradtak, megkönnyítve az utak további használóinak életét.⁶⁵ Az alpesi hágókon át zajló marhahajtás egyébként átlagos kereskedelmi tevékenységnek számított a korszakban. Savoyából a Nagy Szent Bernát-hágón és Susán át is hajtottak marhát Piemontba, míg a közép-svájci kantonokból (Luzern, Uri, Schwyz, Unterwald, Zug) Lombardiába, illetve Kelet-Svájcból a Pó-síkságra a Szent Gotthárd-hágón keresztül jutottak át a marhacsordák, gyakran „szerény hegyi ösvényekkel” is beérve.⁶⁶

Mindezt figyelembe véve semmi okunk feltételezni, hogy 100–200-as csordákban, ahogyan Magyarországról terelték a marhát Itáliába, ne lehetett volna az állatokat áthajtani az útnak ezen a legnehezebb szakaszán. Azzal is számolnunk kell azonban, hogy ekkora tömegű állat mozgatása nagyfokú szervezést és komoly infrastruktúrát igényelt. Ügyelni kellett arra, hogy a hajtási útvonalak mentén kellő kiterjedésű legelők és itatók álljanak rendelkezésre, nehogy a jószág betegen és lesoványodva érkezzen rendeltetési helyére.⁶⁷ Kérdéses, hogy az Alpokban biztosítható lett volna-e mindez. Svájcban például, amint erre még visszatérünk, a XVI. században gyakorlatilag az összes legeltetésre alkalmas területet kihasználták. Ebből arra következtetünk, hogy a savoyai és piemonti völgyek és hegyi legelők sem tudtak volna rendszeresen, a szokásosnál nagyobb számban idegen állatokat fogadni.⁶⁸

Azzal kapcsolatban is joggal merülhet fel kérdés, hogy a francia marha hogyan bírta volna a hajtással járó nehézségeket. A kifejezetten erre az erőpróbára tenyésztett magyar marhát nem viselte meg különösen a hosszú és megerőltető út Velencéig. Othmar Pickl szerint 1583-ban a Győrtől Goriziáig hajtott marhák mindössze 3,4%-a maradt el útközben.⁶⁹ Nem tudjuk viszont, hogy a kisebb, minden bi-

65 Parker, 1972. 81., 87., 88., 91. p.

66 Dubois, 1979. 13., 15–17. p.; Moriceau, 1999. 210. p.

67 A magyar marhák átlagban napi 20 kilométeres utat tettek meg (ennél a „spanyol utat” használó csapatok átlagos napi menetteljesítménye, kb. 12 mérföld, sem volt jobb, lásd Parker, 1972. 96. p.) és körülbelül egy hónapig tartott, mire az Alföldről Itáliába értek. Moldvából 2 hónapot vett igénybe a hajtás. Othmar Pickl szerint a magyarországi marhavásárokról az 1570-es, 1580-as években átlag 140–160-as csordákban hajtották az állatokat Velence felé. Az utat kb. 4 hét alatt tették meg Ptujon és Ljubjanán keresztül Goriziáig. Zimányi, 1973. 150. p.; Zimányi, 1976. 133. p.; Pickl, 1979. 48. p.; Zimányi, 1980. 543. p. Az európai marhahajtási szokások összefoglalását lásd Blanchard, 1986. 449–451. p.

68 Dubois, 1979. 30–31. p.; Head-König, Anne-Lise: L'évolution des alpages et de l'élevage dans les Alpes de la Suisse centrale et orientale. In: L'élevage et la vie pastorale i. m. 95–103. p. (a továbbiakban: Head-König, 1984.) itt 96. p.

69 Pickl, 1979. 57. p.

zonnal kevésbé ellenálló francia szarvasmarha hogyan tűrte volna a megpróbáltatásokat olyan utakon, amelyek egyes szakaszai különösen embert (és állatot) próbálóak voltak. A spanyol csapatoknak például általában egy vagy két nap pihenőt engedélyeztek a Mont Cenis-hágón való átkelés előtt.⁷⁰

Az alpesi útvonalak másik hátránya az volt, hogy télen gyakorlatilag használhatatlanná váltak, de más évszakban is előfordult, hogy a heves esőzések sártengerré változtatták és járhatatlanná tették a Lyon és Torinó közti utakat. Ráadásul háború esetén akár a francia király, akár a savoyai herceg lezárhatta ezeket megbénítva a forgalmat.⁷¹ A velenceiek erről egészen friss tapasztalatokkal rendelkezettek, lévén az 1600 augusztusától több hónapon át elhúzódó francia–savoyai háború közeli szemtanúi. További állandó kockázatot jelentett volna számukra Milánóhoz fűződő viszonyuk, illetve a visszatérően feszült francia–spanyol kapcsolatok alakulása. A Serenissima pedig ez idő tájt nem volt annyira jóban sem a savoyai herceggel, sem a lombardiai spanyol kormányzóval, hogy ne kellett volna attól tartania, ha valamelyikük érdekei úgy kívánják, bizony elvágja a francia marha útját Velencébe. Egyébként Canaye maga is számolt azzal, hogy a savoyai herceg legalábbis igyekszik majd hasznot húzni a marhakereskedelemből és alaposan megvámolja a területén áthajtandó csordákat.⁷²

A kelet-franciaországi marhatenyésztési kapacitásról és a lehetséges hajtási útvonalakról felvázoltak tükrében a velenceiek elképzelése arról, hogy a magyar marhát francia importból pótolják, Canaye minden támogatása ellenére szinte bizonyosan kudarcra volt ítélve. Feltehetően nem tudtak volna annyi és olyan minőségű állatot vásárolni Franciaországban, amennyire szükségük volt és célba juttatásuk is jóval több nehézséggel járt volna, mint a már ismert és bejártott magyar–osztrák útvonalakon. Ugyanakkor a francia követ azzal kapcsolatos aggodalmait, hogy svájci és német vetélytársak fogják elhalászni a zsíros üzletet a francia termelők és kereskedők elől, nem tartjuk megalapozottnak.

A németek köztudottan inkább vásárlóként, mint eladóként jelentek meg az európai húspiacon Lengyelországtól Magyarországon át Dániáig, sőt, mint láttuk, Franciaországig. Olykor Svájcban is (elsősorban Bern, Schwyz és Luzern kantonokból) szereztek be vágómarhát, ha hagyományos importforrásaik valamilyen oknál fogva nem tudták ellátni a délnémet területek városait elegendő hússal.⁷³ Bár

70 *Parker*, 1972. 97. p.

71 *Gascon*, 1971. 193–198. p.

72 *Canaye du Fresne Philibert de la Guiche*-nek, Velence, 1601. november 4. és 1602. március 1. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 26. és 167–168. p.

73 *Dubois*, 1979. 15., 17. p.

az is lehet, hogy Canaye árujukat külső forrásból beszerző német kereskedők konkurenciájától tartott.

A svájci marhafelesleg elsődleges felvevő piaca valóban Észak-Itália, mindekelőtt Lombardia és a Pó-síkság városai voltak. Utóbbi régióban, főként annak nyugati részében a közép-svájci és graubündeni marha uralta a piacot, de jutott ide Valais kanton és a bergamói Alpok állatfeleslegéből is. Jóval szerényebb volt a svájci részesedés a Milánói Hercegséggel határos területek, elsősorban Piemont el-látásában, ahova főként Savoyából és a Nyugati-Alpok más vidékeiről hajtottak szarvasmarhát.⁷⁴ Ez a tény csak tovább erősíti azt a feltevésünket, hogy a határ menti francia termelők, ha esetleg rendelkeztek is eladható állatokkal, azokat Piemontban könnyen értékesíthették. A velenceieknek tehát rá kellett volna ígérni-ük az ottani árakra, hogy marhát tudjanak vásárolni ezeken a területeken. Minden-etre a svájci és graubündeni marhából Verona és Mantova vidékétől keletre nemigen adtak el. Ott már a magyar marha számított egyeduralkodónak legalábbis a XVII. és XVIII. században. Az azonban nem zárható ki, hogy a XVI. században a velencei *terra ferma* még a svájci állattenyésztők nem elhanyagolható piaci közé számított.⁷⁵ A svájci beszerzés lehetőségének az is ellentmondani látszik, hogy az Itáliába irányuló svájci marhaexportban mindvégig a munka- és tenyészállatok áll- tak az első helyen. Lombardia például kifejezetten az import svájci tenyészállatok- ra alapozta saját marhatenyésztését.⁷⁶ A XVI. századtól pedig egyre jelentősebbé vált Svájcban a tejelő marha tartása és kivitele, illetve a sajtexport Észak-Itália, sőt a délnémet városok irányában is.⁷⁷

A svájci marhatenyésztőknek tehát régóta megvoltak jól bevált piacaik. Egy esetleges nagyobb velencei marhaüzletben csak akkor tudtak volna résztvenni, ha jelentősen tudják növelni tenyésztési kapacitásaikat. Erre azonban, úgy tűnik, a XVI–XVII. század fordulóján nem volt lehetőség. A berni hegyvidékről az 1630-as években körülbelül évi 2000 marhát hajtottak Itáliába, elsősorban Lom- bardiába és Piemontba, míg Valais kanton mintegy évi 1000 állat exportjára lehe- tett képes.⁷⁸ Ha a kelet- és nyugat-svájci területek XVII–XVIII. századi itáliai marhaexportját összeadjuk, átlagosan évi 15–20 000 állat jön ki végeredményül. Ezek a mennyiségek visszavetíthetők a XVI. század második felére is, mert a svájci

74 Uo. 17–18. p.; Moriceau, 1999. 210. p.

75 Dubois, 1979. 18. p.

76 Uo. 23–25. p.

77 Uo. 25–26. p.; Morard, Nicolas: L'Élevage dans les Préalpes fribourgeoises: des ovins aux bovins (1350–1550). In: L'élevage et la vic pastorale i. m. 15–26. p. (a továbbiakban: Morard, 1984.) itt 19. p.

78 Dubois, 1979. 28. p.

állattenyésztés gazdasági és társadalmi feltételei nemigen változtak a XVI. század elejétől a XVIII. század végéig.⁷⁹ Sem az állatok száma, sem súlyuk nem volt lényegesen növelhető, mert a tenyésztők már a XVI. századtól igénybe vették az összes legeltetésre alkalmas alpi és előalpi területet. További terjeszkedésre csak a rétgazdálkodás fejlesztésével és a fennsíkok állattenyésztésre történő hasznosításával nyílt volna lehetőség, de erre a XVIII. század vége előtt nem került sor.⁸⁰ Ráadásul az éghajlati változások sem kedveztek a svájci állatállomány növelésének. A XVI–XVII. század fordulója egybeesett a „kis jégkorszak” első jelentős periódusával, s a nagymértékű lehülés jelentősen rontotta az állattenyésztés feltételeit. A legelőterület összezsugorodott, mert a havasi legelők sokkal nagyobb területen és hosszabban voltak hó alatt, mint korábban. Ennek következtében az állatok nyári táplálása megnehezedett.⁸¹ Mindennek dacára talán mégsem voltak légből kapottak Canaye információi a svájci és graubündeni marhakereskedők érdeklődéséről a velencei értékesítési lehetőség iránt. 1600 körül ugyanis, a XVI. század nagyobb részével, majd a harmincéves háború időszakával ellentétben jelentősen lanyhult a svájci marha iránti kereslet Észak-Itáliában. Ez elég ok lehetett arra, hogy a graubündeniek megpróbáljanak megjeleni a velencei húspiacon, még ha állatállományuk összetétele, mint erre utaltunk, nem is felelt meg teljesen az ottani igényeknek.⁸²

A franciaországi marhavásárlás egyik napról a másikra gyorsan lekerült a napi-rendről. 1602 márciusa után nem találtunk több említést Canaye du Fresne kiadott levelezésében erről az ügyről. Így arra sem derült fény, hogy sor került-e az említett velencei megbízott tárgyalásaira Lyonban. Azt azonban joggal feltételezhetjük, hogy a Signoria és a velencei kereskedők az ilyesfajta kísérletek mellett elsősorban azon dolgoztak, hogy helyreállítsák a magyar marha importját. Ez hamarosan meg is történt. A forgalom súlypontja azonban a belső-ausztriai marhahajtó utakról áttevődött horvát területre. A velenceiek ebben megfelelő szövetségesre találtak a marhakereskedelem hasznából részesülni óhajtó Zrínyi családban. A témára vonatkozó korábbi kutatások még nem tárták fel annak részleteit, hogy mikor és pontosan hogyan terelődött a Velencébe irányuló magyar marhakivitel Horvátország

79 Uo. 27–30. p.

80 Uo. 30–31. p.; *Head-Köig*, 1984. 96. p.

81 *Radeff, Anne*: Du café dans le chaudron. Économie globale d'ancien régime (Suisse occidentale, Franche-Comté et Savoie). Lausanne, 1996. Société d'Histoire de la Suisse romande. (a továbbiakban: *Radeff*, 1996.) 15–16., 44. p.

82 *Dubois*, 1979. 32. p. Ian Blanchard szerint a XVII. század elején mintegy 3–5000 graubündeni marhát adtak el Velencében. Sajnos nem derül ki egyértelműen, honnan származik ez az adata. *Blanchard*, 1986. 458. p. (3. táblázat).

felé, de az egyértelmű, hogy erre éppen a XVII. század első éveiben került sor. A bécsi Udvari Kamara a délnémet városok húshiányára hivatkozva ugyan 1603-ban elutasította a belső-ausztriai tranzitkereskedelem hanyatlása miatt aggódó Ferdinánd főherceg arra vonatkozó felvetését, hogy állítsák vissza a velenceiek magyarországi marhavásárlási szabadságát, a következő években feltehetően mégis megkapták erre az engedélyt. A bécsi kormányzat legalábbis megtúrta a korábbi gyakorlatot. 1610-ben már ismét arról érkezett jelentés a kamarához, hogy velencei kereskedők közvetítőiken keresztül felvásárolják a magyar marha javát. A korábbi gyakorlattól eltérően viszont nem fizettek harmincadot az állatok kivitele után. A jószágot a Muraközbe, a Zrínyiek védelme alatt tartott nagy forgalmú légrádi állatvásárra hajtották, ahol évente akár 40 000 állat is gazdát cserélt. Ott vették át árujukat, majd a Horvátországon át egészen az Adriai-tengerig nyúló Zrínyi-birtokokon keresztül küldték tovább a csordákat Bakar (Buccari) kikötőjéig. Onnan hajón szállították a marhát Velencébe. A vámok és egyéb illetékek megkerülésével így jóval olcsóbbá vált a beszerzés. Az 1620–1640-es években maguk a Zrínyiek is tízezres tételekben szállítottak évente marhát Itáliába. Emellett a XVII. század első évtizedeiben velencei kereskedők török engedéllyel ismét megpróbálkoztak a boszniai marhahajtás felélesztésével.⁸³ Az 1610-es évektől a belső-ausztriai útvonalakon is megélénkült a Velencébe tartó marhaexport, de az 1630-as évekig a helyi kormányzattól monopóliumot szerző *appaltatorok* nem jelentettek komoly kihívást a Horvátországon keresztül bonyolódó forgalomnak. Úgy tűnik viszont, hogy az 1640-es években a Belső-Ausztrián át hajtott marha mennyisége jelentősen megnőtt és ekkor a ptuj-ljubjanai út legalábbis egyenrangúvá vált a horvátországgal. Mindent egybevéve tehát a századforduló válsága után viszonylag hamar helyreállt Velence magyarországi húsimportja.⁸⁴

Térjünk azonban még egyszer vissza Canaye 1601. őszi helyzetértékeléséhez. A fentebb előadottak, mindenekelőtt az a tény, hogy az 1598-ban kezdődő velencei húsválságot döntően Rudolf császár és király 1597-ben elrendelt magyarországi marhavásárlási tilalma idézte elő, azt sugallják, hogy a francia követ alapvetően tévedett, amikor Kanizsa ostromával magyarázta a magyar marhaimport kimaradását. De valóban félreértette a helyzetet? Nem értelmezhetjük-e úgy értesüléseit, hogy a Kanizsa körüli harcok immár az új, a Zrínyi-birtokokon keresztül vezető horvátországi útvonalon akadályozták a magyar marha kivitelét Velencébe? Othmar Pickl szerint az 1597-ben kibocsátott rendelet nyomán előálló válság hatá-

83 *Pickl*, 1971. 123–124., 127. p.; *Zimányi*, 1972. 387., 389. p.; *Zimányi*, 1973. 151. p.; *Zimányi*, 1976. 140–141. p.

84 *Zimányi*, 1972. 388. p.; *Zimányi*, 1973. 156. p.; *Pickl*, 1979. 60–62. p.

sára „a marhakereskedelem, úgy tűnik, *máris* [kiem. STP] horvát területre helyeződött át”, illetve „a velenceieknek *rövid időn belül* [kiem. STP] sikerült a marhákat [közvetítők útján] török területen felvásárolni és Légrádba hajta[tni]”, majd onnan tovább Bakarig. Ferdinánd főherceg imént idézett indítványa is értelmezhető úgy, hogy a velenceiek 1603-ra már megtalálták a módját a magyar marha behozatalának, immár Belső-Ausztria megkerülésével.⁸⁵ Azaz elképzelhető, hogy a velencei kormányzat 1601 őszen azért volt kénytelen addig még soha igénybe nem vett és nem túl sok reménnyel kecsegtető húsbeszerzési források után nézni, mert az 1598-ban kirobbanó válságra talált megoldást megzavarták a Kanizsa körüli harcok. Nyilvánvalóan látszik ugyanis, hogy addig, amíg két egymást követő évben nagy létszámú hadseregek mozogtak és táboroztak Kanizsa környékén és a Muraközben, illetve a vidék hovatarozásának kérdése nem dőlt el véglegesen, a velenceieknek minden eshetőségre készen más lehetőségeket is meg kellett vizsgálniuk húsellátásuk biztosítására. 1602 nyarán már tudni lehetett, hogy abban az évben Kanizsa körül nem lesznek nagyobb szabású hadműveletek, s ennek esélye a következő évek során egyre csökkent, végül a zsitvatoroki békével meg is szűnt. Vagyis a Zrínyiekkel kiépített együttműködés 1602-től bizonyult működőképesnek.

Talán az sem véletlen, hogy a Signoria éppen 1601 őszen kezdett el a francia követnél tájékozódni a franciaországi marhavásárlás ügyében. A magyar marha velencei behozatalának fő szezonja ugyanis ősze és tél elejére esett. Az 1580–1585-ös időszakban például szeptembertől decemberig hajtották ki az éves exportmennyiség 50–65%-át. 1601 novemberére nyilvánvalóvá vált, hogy az év végéig nem érkezik marha Magyarországról a szükséges mennyiségben. Ráadásul attól lehetett tartani, hogy a Kanizsa körüli harcok a következő évben folytatódnak. Mivel télen, a velencei karnevál idején is nagy volt a húsigény, majd a tavaszi böjti időszakot követően áprilisban ismét megugrott, feltételezhetjük, hogy a kormányzat legalább addigra valamilyen megoldást szeretett volna találni az ellátás javítására.⁸⁶ Persze ezeket a feltevéseinket csak további kutatások erősíthetik vagy éppen cáfolhatják meg.

85 *Pickl*, 1979. 58–60. p.

86 A hajtást a tél és a hó sem akadályozhatta meg. Sőt, decemberben volt általában a hajtási időny csúcspontja a ljubjanai úton és Goriziában. Január és február gyengébb időszaknak számított, de áprilisban ismét sokkal több marha érkezett, amit nyilvánvalóan a böjti időszak után megnövekedett húsfogyasztás indokolt. 1590 körül a tavasszal Velencébe hajtott magyar marha előzőleg Nyugat-Magyarországon, Stájerországban vagy Szlovéniában telett. *Pickl*, 1979. 57–58. p. Canaye maga is célzott egyik levelében a húsvéti ünnepkör és a velencei húsfogyasztás összefüggésére. Canaye du Fresne Guillaume Ancel prágai francia rezidensnek, Velence, 1602. február 14. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 146. p.

Azt azonban leszögezhetjük, hogy francia marha velencei importjának ötlete gyenge lábakon álló, inkább a gazdaságtörténeti kuriózumok körébe tartozó elképzelés volt. Ha mégis figyelmet szentelünk neki, azt magyar vonatkozásán túl azzal érdemli ki, hogy Canaye du Fresne érvelésében, uralkodóját és a lyoni kormányzót meggyőzendő, a korabeli francia gazdaságelmélet és gazdaságpolitika közhelyeit vonultatja fel. A marhakereskedelem tehát a követ számára egy üdvözítőnek tekintett elv, még inkább elvek összességének gyakorlati megvalósítását jelentette.

Az egyik ilyen voltaképpen annak az igénynek a megfogalmazódása volt, hogy a monarchia növelje gazdasági aktivitását és alattvalói védelmét a külföldi konkurenciával szemben. Az a vélemény, hogy Itália gazdasági erőfölénye révén „elszívja” Franciaország gazdagságát, ami alatt a királyságban felhalmozott nemesfémkészletet értették, közhelynek számított a politikai, pénzügyi és kereskedelmi kérdések iránt érdeklődők, vagy ezekben valamilyen módon résztvevők körében. S valóban, ha szemügyre vesszük a két ország közti kereskedelmi forgalom szerkezetét és mérlegét, valamint az itáliai bankárok nélkülözhetetlen szerepét a francia pénzügyekben a XVI. század folyamán, Franciaország gazdasági alárendeltsége délkeleti szomszédjával szemben egyértelműnek látszik.

Az Alpokon túlról, mindenekelőtt Lyonon, Franciaország „itáliai kapuján” át, levantei fűszerek és luxusárucikkek, illetve a félszigeten gyártott iparcikkek érkeztek, amelyek egyik legjelentősebb piaca éppen Franciaország volt.⁸⁷ Az itáliai importárak szinte egytől-egyig drága, magas feldolgozottságú termékek voltak. Selyem- vagy egyéb finom szövetek, mint például a francia piacon a XVI. század második felében páratlan népszerűségnek örvendő bársony, divat- és ruházati cikkek (pamutingek, fejfedők, táskák, selyempaszomány stb.), illetve szűrő-, vágó- és tűzfegyverek, vérték, páncélok és egyéb fémműves termékek. Utóbbiak elsősorban Milánóból származtak. A spanyol uralom alatt álló lombard főváros mellett Genova, Firenze és Lucca számítottak Lyon elsőszámú itáliai kereskedelmi partnereinek a XVI. század folyamán.⁸⁸ Mellettük Velence szerepe szinte eltörpült. A velencei kereskedők majdnem teljesen hiányoztak a lyoni piacról és a velencei bankok sem érdeklődtek ottani befektetési lehetőségek iránt. A levantei árucikkek túl Velencéből, kis mennyiségben, főként könyv és üvegtermékek, mindenekelőtt tükrök érkeztek Franciaországba.⁸⁹ Ennek kapcsán jegyezzük meg, hogy ez még inkább érthetővé teszi, miért volt szükségük a politikai hatalom fokozott tá-

87 *Gascon*, 1971. 108–109. p.

88 *Gascon*, 1971. 111–114. p.; *Chaunu–Gascon*, 1977. 252–253., 268–270. p.

89 *Gascon*, 1971. 109., 114–115. p.

mogatására a Lyonban marhát vásárolni szándékozó velenceieknek és miért ígerezett nehéznek megvetni ott a lábukat.

Mit kínálhattak a francia kereskedők e drága importcikkekért cserébe? Leginkább egyszerű és olcsó gyapjú szöveteket, len- és kendervásznat, fonalat, a XVI. század végén egyre több nyers gyapjút és kendert, olykor némi gabonát. Vagyis általában véve olcsó, gyenge minőségű vagy félig feldolgozott termékeket, illetve élelmiszert és nyersanyagokat. Az árucserre szerkezete tehát egyértelműen a francia gazdaság alárendelt szerepét tanúsítja az itáliaival szemben, s ez a helyzet a XVII. század első évtizedeiben sem módosult jelentősen.⁹⁰ Az import ellentételezésére maradt a nemesfém. Ezzel kellett a félszigettel (és Levántéval) szemben fennálló, a XVI. század második felében mintegy évi 3 millió livre-re becsült kereskedelmi deficitet kiegyenlíteni. Ez nem is okozott gondot, lévén Franciaország kereskedelmi mérlege többi partnerével szemben kiegyensúlyozott vagy éppen pozitív.⁹¹

Az itáliai–francia kereskedelmi kapcsolatok megítélése, az itáliaiak domináns szerepe a XVI. század első felében mégsem váltott ki hevesebb kritikát, ellenséges, vagy elutasító reakciót. Ekkor még, az általános európai konjunktúra hullámain, az itáliaiakkal való összefonódás inkább előnyösnek hatott a francia kereskedelem és pénzügyek résztvevői, s nem utolsó sorban a pénzügyeit elsősorban rajtuk keresztül bonyolító monarchia számára.⁹² Komolyabb védekező reakciót tehát nem váltott ki jelenlétük és tevékenységük. A század második felében, az 1560-as évektől viszont sűrűsödtek a visszaesés jelei, s ez a kritikus hangok felerősödéséhez vezetett. A külföldi kereskedő és pénzember egyre inkább konkurensként jelent meg, aki ellen védeni kellett a francia érdekeket. A protekcionista gazdaságpolitika sürgetése közhellyé vált, többek között olyan szerzők tollán, mint Jean Bodin, aki a *Six livres de la République* (Az államról, 1576) című munkájában a XVII. századi merkantilista gazdaságpolitika szinte összes elemét felvonultatta.⁹³ Rajta kívül is számos publicista tárgyalt a nyilvánosság előtt gazdasági és kereskedelmi kérdéseket, rendszeres, olvasói meggyőzésére irányuló okfejtéssel. Gondolataik visszaköszönnek az állam gazdasági intézkedéseiben, törvényhozásában, főként a törvények, rendeletek preambulumaiban, érvelésében, bár ezek többsége mögött inkább napi, kézzel foghatóan konkrét érdekek, valamilyen, a monarchia szempontjából

90 Gascon, 1971. 112. p.; Chaunu–Gascon, 1977. 270. p.

91 Chaunu–Gascon, 1977. 270. p.

92 Dubost, Jean-François: La France italienne XVIe–XVIIe siècle. Paris, 1997. Aubier. (a továbbiakban: Dubost, 1997.) 83–86. p.

93 Chaunu–Gascon, 1977. 347–348. p.; Pillorget, René–Pillorget, Suzanne: France baroque – France classique 1589–1715. I. köt. Paris, 1995. Robert Laffont. (a továbbiakban: Pillorget, 1995.) 50–51. p.

fontos csoport támogatása, vagy az állami pénzügyek megerősítésének óhaja, nem pedig valamiféle hosszú távú gazdaságpolitikai megfontolás állt.⁹⁴

Az itáliaiak franciaországi gazdasági szerepének megítélését is a védekező reflexek, illetve a frusztráció határozta meg a század második felében. A monarchia és több város pénzügyeit kezében tartó, a külkereskedelmen túl a francia belkereskedelemben is pozíciókat kereső olasz kereskedő egyszerűen élösködőként, a franciák tisztességtelen versenytársaként jelent meg a publicisták írásaiban és a közgondolkodásban.⁹⁵ Ezeket a közhelyeket osztotta és visszhangozta az amúgy italoofil Canaye is, aki ugyan önmagát, szerényen, nem tekintette járatosnak gazdasági kérdésekben, de ezt nem kell tőle készpénznek vennünk. Elég családi háttérére, vagy Henrik kölcsönügyleteinek tárgyalásain játszott szerepére emlékeztetnünk.⁹⁶ A marhakereskedelem perspektíváját rögtön összekötötte ezekkel a nézetekkel, s mivel jól illeszkedtek egymáshoz, annál nagyobb meggyőződéssel érvelt az elképzelés gazdasági és „nemzeti” haszna mellett.

A formálódó francia merkantilista gazdaságpolitika célkitűzései között nem csupán a nemesfém megtartása vagy visszanyerése szerepelt. Egyfajta népjóléti elképzelés is társult hozzá, amely a termelést és a kereskedelmet a társadalmi folyamatokkal egységben igyekezett szemlélni. Mindez egyszerre jelentett praktikus, morális és politikai kérdést a gazdaságról és a társadalomról gondolkodók számára. A népnek munkaalkalmat, kereseti lehetőséget kellett teremteni, hogy megélhetését (és az állami adók behajtását) lehetővé tegyék. Az értelmes munka biztosítása a közzjóra törekvő kormányzat részéről ugyanakkor egyet jelentett a tunyaságnak, erkölcstelenségnek és bűnnek szóló hadüzenettel is. E bűnök melegágyának a munkátlanságot tekintették, arról nem is beszélve, hogy a nélkülöző, lekötetlen energiájú tömeg potenciális politikai és közbiztonsági veszélyforrást jelentett. A XVI. század végi Franciaországban ezeknek az elveknek a gyakorlati érvényesítése a vallásháborúk ütötte sebek mielőbbi begyógyítását követelte. Az elszegényedett vidékeken újra kellett indítani a termelést, megélhetési perspektívát kellett adni a parasztságnak, a városi iparnak pedig piacot.

A mezőgazdaság talpra állítása és ennek kereskedelmi vonatkozásai az előző évtizedekhez képest jelentősebb figyelmet kaptak a királyi politikában. IV. Henrik uralkodása alatt végig őszinte érdeklődést tanúsított az agrárium, annak fejlesztése

94 *Chaunu–Gascon*, 1977. 345–348. p.

95 *Chaunu–Gascon*, 1977. 347–348. p.; *Dubost*, 1997. 310–312. p.

96 Amint egyik levélben Philibert de La Guiche-nek írja, „igen kevés a tapasztalatom az ilycs-fajta [kereskedelmi] ügyletekben”. Velence, 1602. március 1. *Canaye*, 1635–1636. I. köt. 167. p.

és az abból nyerhető jövedelem iránt, ami újdonság a francia monarchia történetében.⁹⁷ A XVI. század második felében több „mezőgazdász–filozófus” tűnt fel a közírók között (Charles Estienne, Jean Liébault), köztük a legismertebb, Olivier de Serres aki a király költségén és támogatásával jelentette meg 1600-ban *Théâtre d’agriculture et Mesnage des champs* című munkáját (benne egy fejezettel a rét- és legelőgazdálkodásról). A könyv nagy közönségsikert aratott, 1610-ig öt kiadást ért meg.⁹⁸ A királyi elkötelezettség konkrét intézkedésekben is tettet öltött. Ezek közül érdemes röviden idézni az 1599. április 8-án a mocsarak lecsapolásáról kibocsátott ediktum preambulumát, mert kitűnően illusztrálja azt az „agrárius merkantilista” nézőpontot, amely Canaye érveiben is visszaköszön:

„A királyok és fejedelmek erejét és gazdagságát alattvalóik száma és jóléte alkotja. A népek és a mi népeink legnagyobb és legjogosabb nyeresége és jövedelme pedig mindenekelőtt a föld műveléséből származik, amely, Isten akarata szerint, kamatostul fizet befektetett munkájukért nagy mennyiségű gabonát, bort, zöldséget és takarmányt teremve. Ezek nem csak arra elegendőek, hogy alattvalóink gond nélkül éljenek, de lehetővé teszik számukra azt is, hogy a szomszédos és távolabbi országokkal kereskedjenek, aranyat és ezüstöt szerezzenek be onnan, valamint mindazokat a közönséges emberi fogyasztásra alkalmas és szükséges cikkeket, amelyekből azok nagyobb bőséggel bírnak, mint mi. Mindezt, s azt is megfontolva, hogy Isten szent jóságából fakadóan királyságunk belső és külső békéjét biztosította, szükségesnek ítéltük, hogy említett alattvalóinknak lehetőséget biztosítsunk e gazdagság növelésére. Már csak azért is, mert a föld művelése révén rengeteg, a háború szerencsétlenségei által tönkretett szegény ember, akiket a szükség koldulásra kényszerít, munkát és megélhetést talál, majd lassanként magához tér és kilábal a nyomorból.”⁹⁹ Ugyanez, a kereskedelmet a mezőgazdaságon keresztül fejleszteni kívánó szándék jelenik meg a királyi gazdaságpolitika megvalósításáért felelős miniszter, Sully elképzeléseiben is, aki a külkereskedelmi mérleget elsősorban mezőgazdasági termékek, „gabona, zöldség, bor, pasztel, növényi olajok, almabor, só, len, kender, gyapjúszővet és vásznak, birka, sertés és öszvér” eladása révén akarta javítani.¹⁰⁰

Témánk szempontjából, de a korabeli mezőgazdasági realitások miatt sem elhanyagolható, hogy a parasztvédő, s egyben a termelés helyreállítására irányuló kor-

97 *Babelon, Jean-Pierre: Hcnri IV. Paris, 1982. Fayard. (a továbbiakban: Babelon, 1982.) 781. p.*

98 A király hónapokon át olvastatott fel magának belőlc vacsora után. *Babelon, 1982. 782. p.; Pillorget, 1995. 51–53. p.*

99 *Babelon, 1982. 776–777. p.; Pillorget, 1995. 69. p.*

100 *Babelon, 1982. 784. p.; Pillorget, 1995. 68., 73–75. p.*

mányzati igyekezet az állatállomány megóvását és növelését kiemelt fontosságúnak tekintette. A háború terheitől és az adóhátralékoktól sújtott parasztnak védelme érdekében már egy 1595. márciusi királyi deklaráció kivonta a lefoglalható vagyontárgyak közül az állatállományt és az igavonó állatokat. 1600 márciusában pedig az uralkodó lehetővé tette azoknak a falvaknak és parókiáknak, amelyek adósságaik miatt kénytelenek voltak közföldjeiket elidegeníteni, hogy azokat visszavásárolják. Utóbbi esetben elsősorban közlegelőkről volt szó, amelyek visszaszerezése mindenekelőtt a vidéki lakosság legszegényebb rétegeinek megélhetési esélyeit javította, mert lehetővé tette számukra az állattartást.¹⁰¹ Az állattenyésztés fejlődött is IV. Henrik uralkodása idején, főleg a nagyobb húsigényű városok közelében.¹⁰²

Canaye tehát az uralkodói politikával összhangban lelkesedett annak reményében, hogy a marhatenyésztés és -kereskedelem révén Auvergne és Limousin „szegény népe” gyorsan talpra tud állni a háborúk nehéz évtizedei után. Sőt, a velenceiekkel kötendő üzlettől, mint láttuk, az összes érintett tartomány felvirágzását remélte. Abban nem is tévedett, hogy ezeknek a régióknak valóban létfontosságú volt állattenyésztésük minél gyorsabb regenerálódása. Dauphinében például a béke beköszöntével a központi hatalom első, a gazdaság újjáélesztését célzó intézkedései arra irányultak, hogy a csordák, nyájak mozgását, az alpi legeltetést, amelyet a háború megakadályozott, minél előbb helyreállítsa.¹⁰³ Auvergne-ben ugyan kevés volt a közvetlen háborús pusztítás, de a harcok szétzilálták az árucserét és az exportkapcsolatokat. Ennek következtében hanyatlott az állattartás, ami jól mérhető a hegyvidéki legelőterületek bérleti díjának csökkenésében. A parasztgazdaságokat ez igen megviselte. Sokan kénytelenek voltak eladni földjüket a válság legsúlyosabb szakaszában az 1580-as évek végén, mert annyira eladósodtak. Az eladási hullám a legelőterületek jelentős koncentrációját vonta maga után. A XVII. század elejétől azután a sajítermelő legeltető gazdálkodás ismét fokozatosan erőre kapott.¹⁰⁴ Hasonló következményekkel járt a háború Burgundia mezőgazdaságára és vidéki társadalmára nézve. A lakosság és a tartomány több vidékén a legfőbb megélhetési forrásnak számító állatállomány jelentősen megfogyatkozott, legalábbis a paraszti tulajdonban levő jószág. Ahogyan Auvergne-ben, itt is a me-

101 *Babelon*, 1982. 779. p.; *Pillorget*, 1995. 69. p. Az 1595-ös királyi deklaráció kivonatosa magyar fordításban is hozzáférhető: Kora újkori egyetemes történeti szövegyűjtemény. Szerk.: Poór János. Budapest, 2000. Osiris. 270–272. p.

102 *Chaumu-Gascon*, 1977. 265. p.; *Babelon*, 1982. 785. p.

103 *Moriceau*, 1999. 33–35. p.

104 *Charbonnier*, 1984. 239–240. p.

zőgazdasági termelő eszközök koncentrációja figyelhető meg. Az eladósodott falvak kénytelenek voltak áruba bocsátani közföldjeiket, köztük legelőiket, sok földműves saját javaitól is meg kellett válnon. A folyamat haszonélvezői a tehetősebb gazdák, a nemesség és a városi polgárság voltak, akik számos korábban önálló termelőt kényszerítettek részesbérleti státusba. A „szegény nép” megélhetésének problémája tehát Burgundiában is meglehetősen élesléggel vetődött fel a XVI–XVII. század fordulóján.¹⁰⁵

Összefoglalva, Canaye a velencei marhaüzletben a monarchia protekcionista és népjóléti gazdaságpolitikájával egyirányba mutató lehetőséget látott. Ugyan több mint valószínű, hogy nem rendelkezett konkrét ismeretekkel a magyarországi marhatenyésztés és -kereskedelem társadalmi környezetéről, mégis ráérezett arra, hogy széles rétegek számára megélhetési lehetőséget és perspektívát, az ország, az állam számára megbízható bevételi forrást jelentő tevékenységről van szó. A XVI. századi magyarországi gazdasági-társadalmi folyamatokkal foglalkozó szakirodalmunk, mindenekelőtt Szakály Ferenc az utóbbi évtizedekben meggyőzően bizonyította, hogy a tömeges, nagyüzemi, piacorientált állattenyésztés és -kereskedelem milyen széles körben gyakorolt jótékony hatást a korabeli magyar társadalom szinte valamennyi szegmensére, elsősorban persze a mezővárosi parasztpolgárságra.¹⁰⁶ A francia követ reakciója a XVII. század első éveinek velencei húspiaci válságára sajátos külső nézőpontból és közvetve erősíti meg ezt az álláspontot. Canaye du Fresne irigylésre méltó, elhódítandó, de legalábbis utánzandó tevékenységnek látta a magyar marhatenyésztést és -exportot. A gazdasági realitások és az évszázados kereskedelmi kapcsolatok azonban többet nyomtak a latban mint a szükséghelyzetben támadt hirtelen ötletek. A francia marha így nem indulhatott hódító útra kelet felé a XVII. század elején.

105 *Saint-Jacob, Pierre de*: Mutations économiques et sociales dans les campagnes bourguignonnes à la fin du XVIe siècle. In: *Etudes rurales* 1. (1961) n° 1, avril-juin, 34–49. p. *passim*.

106 *N. Kiss*, 1979. 108. p.; *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Budapest, 1990. (Magyarok Európában II.) 154–158. p.; *Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Budapest, 1995. (Humanizmus és reformáció 23.) *passim*.